

Engelli Bakımına Yönelik Tutum Ölçeğinin Geliştirilmesi

UZM. PSK. MELTEM DEMİR SAYKILI

Anadolu Üniversitesi, Psikolojik Danışma ve Rehberlik Merkezi,
Eskişehir, Türkiye
mdsaykili@gmail.com

Orcid: <https://orcid.org/0009-0006-9033-9084>

PROF. DR. NİHAL MAMATOĞLU

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi,
Psikoloji Bölümü, Bolu, Türkiye
mamatoglu_n@ibu.edu.tr

Orcid: <https://orcid.org/0000-0003-1375-6782>

ÖZ

Bu çalışma Türkiye bağlamında kullanılabilecek ve psikometrik özellikleri görgül olarak ortaya konulan engelli bakımına yönelik tutum ölçeğinin geliştirilmesini amaçlamaktadır. Alanyazında doğrudan engelli bireylerle, aileleriyle, örgütlerde işverenleriyle ve engelliye yönelik genel tutuma ilişkin yapılan çalışmalar bulunmasına rağmen, engelli bireylere bakım hizmeti veren personelin tutumlarının belirlenmesine yönelik çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Çalışma, Türkiye’de Engelli Bakım ve Rehabilitasyon Merkezinde görev yapan ve araştırmaya gönüllü olarak katılan 276 bakıcı personel ile sınırlıdır. Yapılan Açımlayıcı Faktör Analizi ve direct oblimin rotasyonu sonucunda Engelli Bakımına Yönelik Tutum Ölçeğinin (EBYTÖ) 18 madde ve dört faktörden oluştuğu belirlenmiştir. Bu faktörlere yüklenen ifadelerin içeriği ile tutarlı olarak “işe bakış”, “engelli kaynaklı zorluklar”, “profesyonel yetersizlik kaynaklı zorluklar” ve “işin duygusal boyutu” isimleri verilmiştir. Ölçeğin iç güvenirliği madde test korelasyonları ile incelenmiş ve ölçeğe ilişkin iç güvenirlik analizi sonuçlarının kabul edilebilir seviyede olduğu görülmüştür. Buna ek olarak, ölçeğin ölçüt bağıntılı Maslach ve Jackson’un (1981) geliştirdiği

¹Bu çalışma ikinci yazar danışmanlığında, birinci yazarın tamamladığı yüksek lisans tezinden türetilmiştir. Ayrıca 9-10 Mayıs 2024 tarihlerinde yapılan Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Kongresinde sözel bildiri olarak sunulmuştur.

Makalenin gelişi tarihi: 09/05/2025 - Makalenin kabul tarihi: 26/05/2025
10.17932/IAU.AIT.2015.012/ait_v01i1i002

ve Ergin'in (1992) Türkçe uyarlamasını yaptığı Maslach Tükenmişlik Ölçeği (MTÖ) ile test edilmiştir. Her iki ölçeğin faktörleri arasında anlamlı ilişkiler tespit edilmiş ve raporlanmıştır. EBYTÖ'nün faktörleri arasındaki ilişkiler incelenmiş ve anlamlı ilişkiler raporlanmıştır. Bulgular EBYTÖ'nün psikometrik olarak geçerli ve güvenilir bir ölçek olduğunu göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: *Bakıcı Personel, Engellilik, Engelli Bakımına Yönelik Tutum, Örgütsel Psikoloji*

Developing A Scale For Attitudes Towards Disability Care

Abstract

This study aims to develop an attitude scale towards disability care, specifically applicable in the context of Türkiye, with empirically established psychometric properties. While existing literature addresses individuals with disabilities, their families, employers in organizations, and general attitudes towards disability, there remains a need for studies focused on the attitudes of personnel providing care services to individuals with disabilities. This study is limited to 276 caregiver personnel working at the Disabled Care and Rehabilitation Center in Turkey who voluntarily participated in the research. Exploratory Factor Analysis and direct oblimum rotation revealed that the Attitude Scale Towards Disability Care (ASTDC) comprises 18 items across four factors. These factors were named "view of the job", "disability-related difficulties", "professional inadequacy-related difficulties", and "emotional aspect of the job" consistent with the content of the loaded statements. Internal reliability of the scale was assessed using item-test correlations, yielding results at an acceptable level. Furthermore, the scale was validated using the Maslach Burnout Inventory (MBI) developed by Maslach and Jackson (1981) and adapted into Turkish by Ergin (1992). Significant relationships were identified and reported between the factors of both scales. Examination of the relationships between the factors of ASTDC also yielded significant correlations. The findings indicate that ASTDC is a psychometrically valid and reliable scale.

Keywords: *Caregiver, Disability, Attitude Towards Caregiving For The Disabled, Organizational Psychology*

GİRİŞ

Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) dünya nüfusunun yaklaşık %16'sının engelli bireylerden oluştuğunu ve bir milyardan fazla bireyin engelli olduğunu raporlamaktadır (WHO). DSÖ, ayrıca engelli bireylerin sayısı gittikçe arttığını belirtmektedir (WHO, 2011). Nüfus artışı, artan yaşlı nüfusu ve kronik sağlık sorunlarının dünya çapında yaygınlaşması söz konusu artışın nedenleri arasında gösterilmektedir (WHO, 2011: 2). Türkiye'de 2011 yılında yapılan Nüfus ve Konut Araştırması engelli bireylerin illere göre dağılımını tahmin eden en son araştırmadır. Örneklem yöntemiyle seçilmiş sayım bölgelerinde yaklaşık 9 milyon kişi ile bireysel görüşmeler gerçekleştirilerek yapılan bu araştırmanın sonucuna göre 3 yaş ve üzeri bireylerden en az bir engeli bulunan nüfusun oranının %10,1 olduğu ve bu orana göre 4 milyon 882 bin kişinin engelli olduğu belirlenmiştir (TUIK, 2011). Günümüzde engelli bireylerle ilgili son duruma ilişkin bir veri olmamasına rağmen nüfusun artmasıyla birlikte engelli nüfusunun da artış gösterdiği düşünülmektedir. Engelli bireyler doğuştan ya da yaşamlarının ilerleyen dönemlerinde çeşitli türde engelliliğe sahip olabilmektedir (Murray vd., 2010). Bu çeşitlilikle birlikte insanlar engelli bireyleri kendilerinden farklı ya da dezavantajlı olarak algılayabilmektedir. Bu bakış açısıyla da insanların engelliye yönelik olumlu ya da olumsuz tutumları ortaya çıkabilmektedir.

Engelli bireylerin yaşamlarında karşılaştıkları olumsuz tutumlar, onları birçok alanda olumsuz etkileyebilmektedir. Engelli bireylerin toplumda olumsuz tutum ve hatta ayrımcı uygulamalara istihdamda, kamu ve özel hizmetlerde maruz kaldığı bildirilmektedir (Banks vd., 2018). Olumsuz tutumlar ve ayrımcı uygulamalar sonucunda engelli bireylerin psikolojik ve sosyal dünyalarında da derin etkilerin olduğu bilinmektedir (Daley vd., 2018). Bu nedenlerle toplumun engelli bireyleri nasıl tanımladığı, algıladığı; engelli bireylerin toplum tarafından nasıl kabul gördüğünün altında yatan etmenlerin ortaya çıkarılabilmesiyle engellilere yönelik sorunların çözümleri geliştirilebilir ve engelli bireylerin toplumla bütünleşmesi sağlanabilir. Bu bakımdan engelli bireylere yönelik tutumlar incelenmesi gereken önemli bir konudur.

Artan engelli nüfusuyla birlikte Türkiye'de engelli birey ve sosyal desteklerine sunulan hizmetlerin çeşitliliğinin de arttığı görülmektedir. Bu hizmetlerden birisi de kurumsal bakımdır. Kurumsal bakım, engelli bireyin kendi ailesi tarafından bakımlarının karşılanamayacağı

durumlarda sağlanır. Bu bireylere profesyonel bakıcı personelin görev yaptığı kurumlarda psikososyal destek sağlanarak daha kaliteli bir yaşam sürmeleri hedeflenmektedir (Vuran, 2018: 7). Bu hizmet kısa veya uzun dönemli olabilmektedir. Engelli bakımı süreçlerinde profesyonel sağlık hizmetlerinin verilmesi gerekliliği ve ev ortamında sağlık hizmetinin yeterli düzeyde verilememesi nedeniyle kurumsal bakım tercih edilmektedir (Vuran, 2018: 7-8). Bedensel, zihinsel, ruhsal ve duysal engeli nedeniyle günlük hayatın rutinlerini yerine getiremeyecek düzeyde etkilenmiş engelli bireylerin beslenmesi, korunması, temizliği gibi yaşamsal ihtiyaçları bakım hizmeti kapsamında karşılanmakta iken engelli bireylerin var olan ve zamanla geliştirilen yetenek ve becerilerinin korunması ve geliştirilmesi, sanatsal, sportif, sosyal, kültürel ve iş uğraşı gibi etkinlikler ise rehabilitasyon hizmeti kapsamında gerçekleştirilmektedir (ASHB, 2023: 31).

Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığının verileri incelendiğinde 2002 yılında, Türkiye çapında 21 bakım ve rehabilitasyon merkezinde bin 843 engelli bireye kurum bakımı sunulmuştur. 2013 yılında Bakım ve Rehabilitasyon Merkezi sayısı 79'a yükselmiş ve hizmet verilen engelli birey sayısı ise 5 bin 258 olmuştur (ASPB, 2013: 18). 2023 (Nisan) yılındaki veriler incelendiğinde 256 resmi bakım ve rehabilitasyon merkezinde 7 bin 090 engelli bireye hizmet verildiği, 306 özel bakım ve rehabilitasyon merkezinde 27 bin 773 engelli bireye kurum bakım hizmetinin sunulduğu anlaşılmıştır (ASHB, 2023: 50-54). Bu veriler, kurum bakım hizmeti alan engelli birey sayısının her geçen yıl arttığını göstermektedir. Söz konusu istatistiksel artış Türkiye'de engelli bakım hizmetinin daha fazla önem kazandığına işaret etmektedir. Kurum bakımı hizmeti alan engelli bireylerin tüm yaşamsal ve diğer ihtiyaçları bakım hizmeti veren profesyonel tarafından sağlanmaktadır. Dolayısıyla engelli bireylerin kaliteli bir hizmet alabilmesi bakım hizmeti veren profesyonellerin-bakıcı personelin engelli ve engelli bakım işine yönelik tutumuna da bağlıdır.

Engelli bireylere yönelik genel tutumla ilgili Türkiye bağlamındaki araştırmalar incelendiğinde engelli bireyler ve onların aileleriyle (DİEB, 2004; TÜİK, 2011), engelli çalıştıran işverenlerle (ASPB, 2011; Mamatoğlu, 2015; Mamatoğlu, vd., 2015; Topgül ve Yıldırım, 2018), çalışan engellilerle (Mamatoğlu & Tasa, 2018) ve üniversite öğrencileriyle (Çakırer Çalbayram, vd., 2018; Şahin ve Bekir, 2016) yapılan araştırmaların bulunduğu görülmektedir. Alanyazında doğrudan engelli bireylerle,

aileleriyle, örgütlerde işverenleriyle ve engelliye yönelik genel tutuma ilişkin yapılan çalışmalar bulunmasına rağmen, engelli bireylere bakım hizmeti veren personelin tutumlarının belirlenmesine yönelik çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Engelli bireylere kurumsal bakım hizmeti sunan bakıcı personelin engelliye yönelik tutumları ise engellilerin aldıkları hizmetin kalitesini doğrudan etkilemektedir. Söz konusu bakıcı personelin mevcut tutumlarının belirlenmesi tutum iyileştirmeye yönelik geliştirilecek politika ve uygulamalara da temel oluşturacaktır.

Engelliye yönelik tutuma ilişkin Türkiye’de yapılan ölçek çalışmaları incelendiğinde ise, Diğer ve Yıldız’ın (2021) geliştirdiği ‘Engelli Bireylere Yönelik Algı Ölçeği’, Akardere (2005) tarafından geliştirilen ‘İşverenlerin Engelli Çalışanlara Yönelik Tutum Ölçeği’, Mamatoğlu ve diğerlerinin (2015) geliştirdikleri ‘İşyerinde Engelliye Yönelik Tutumlar Ölçeği’, Kösterelioğlu’nun (2013) geliştirdiği ‘Engelli Bireylerin Eğitilmesine Yönelik Tutum Ölçeği’, Yelpaze ve Türküm’ün (2018) Türkçeye uyarladığı ‘Engellilere Yönelik Çok Boyutlu Tutum Ölçeği’ gibi ölçeklerin olduğu ancak engelli bireylere kurumsal bakım hizmeti veren bakıcı personelin engelliye ve engelli bakımına yönelik tutumlarının belirlenebilmesine olanak sağlayan bir ölçeğin bulunmadığı görülmektedir. Bu eksiklikten hareketle, bu çalışmayla engelli bireylere kurumsal bakım hizmeti veren bakıcı personelin engelliye ve engelli bakımına yönelik tutumlarının belirlenebilmesi amacıyla psikometrik özellikleri görgül olarak ortaya konulan bir ölçeğin geliştirilmesi hedeflenmiştir.

Çalışmanın odak noktası olan engelli bireylere yönelik tutuma ilişkin alanyazına değinmeden önce ‘engellilik’ kavramına dair bilgilere yer verilmesi kavrama ilişkin ortak bir anlayış geliştirilmesi ve konunun öneminin vurgulanması bakımından önemlidir.

Engellilik ve Engelli Bireyler

Engellilik geçmişten beri var olan bir durumdur. Bu sebeple engelliliğe yönelik bakış açısı da yaşanan döneme göre değişkenlik göstermiştir. Eski çağlarda günahların bedeli, tanrının cezası olarak görülen engellilik günümüzde ise acınası, merhamet edilmesi gereken bir durum olmuş; engelli birey ise zayıf, yetenekleri kısıtlı, başkasına muhtaç olarak algılanmaktadır (Akbulut, 2012).

Toplumun genel olarak bir engeli nasıl tanıdığına ya da tanımadığına göre, insanların engelli bireyleri farklı algılayabilecekleri öne sürülmektedir

(Wendell, 1989). Örneğin cücelik, cüceler ve diğer halk üyeleri tarafından her zaman bir engel olarak görülmemektedir (Pritchard, 2020). Ayrıca, kişinin "engelli" statüsü genellikle engelli olmayan diğer bireyler tarafından belirlenmektedir (Wendell, 1989). Bazı durumlarda engellerle karşılaşan bireyler 'engelli' olarak kabul edilmemektedir çünkü toplumun diğer üyeleri bu bireylerin engellilik durumlarını engel olarak tanımamaktadır (Thompson vd., 2008, s. 3). Örneğin depresyon gibi bazı psikolojik bozuklukların ise "görünmez" engel olarak algılanmalarında bir takım önyargılı algılar ve kültürel inançlar etkili olmaktadır. Görünür engelli kategorisine "uymadıkları" için, görünmez engelleri olan bireyler genellikle "hasta değil ama sağlıklı da değil ne engelli değil ne de engelli hem neredeyse normal hem de neredeyse sapkın" olarak algılanmaktadırlar (Moss ve Dyck, 2002, s. 33).

Engellilik kavramına dair yapılan alanyazın taramasında engellilik kavramının birden fazla tanımının olduğu, engellilik kavramına (engellilik, sakatlık, özürlülük, yeti yitimi, özel gereksinimli) dair bir karmaşanın hâkim olduğu görülmektedir. Bu karmaşaya dair Oliver ve Barnes (1998: 14) engellilik kavramının birbirinin yerine geçebilecek, kolayca şekillendirilen ve belirsiz tanımlamalarla açıklandığını, bu açıklamaların da araştırmacılar, politika yapıcılar, toplum ve hatta engelli birey için de kafa karıştırıcı olabildiğini ifade etmiştir.

İlk başlarda “sakatlık”, “özürlülük” kavramları kullanılırken günümüzde “özel gereksinimli birey/çocuk” ve “engelli” kavramları kullanılmaktadır. Jeager ve Bowman (2005) tarihsel süreç içinde “kör, topal, aksak, geri zekalı, yatalak, özürlü, kusurlu, sakat” gibi ifadelerin kullanıldığını ancak kullanılan kavramın ve ifade etme biçiminin önemli olduğunu belirtmektedir. Engellilik kavramının diğer kavramların üzerinde ve daha kapsayıcı bir anlamının olduğu belirtilmektedir (Taşcı, 2018: 120). Bu çalışmada “engelli” ve “engellilik” kavramları kullanılacaktır.

Engelliye Yönelik Tutumlar

Engelli bireylerin nasıl algılandıkları insanların bu bireylere yönelik tutumları tarafından şekillenmektedir (Wang vd., 2021). Tutumlar olumlu veya olumsuz olabilmekte ve insanların olguyu çok boyutlu olarak değerlendirmesini içermektedir (Dunn, 2015). Engellilere yönelik tutumlara odaklanan araştırmalar tutumların istendik düzeyde olumlu olmadığını göstermiştir (Mamatoğlu ve Tasa, 2018). Engelliye yönelik

tutumlar a) tutum sahibine ilişkin faktörler, b) engellilerle ilgili faktörler ve c) toplumla ilgili faktörler olarak üç başlıkta incelenmektedir. (Wang vd., 2021).

Tutum Sahibine İlişkin Faktörler

Tutum sahibine ilişkin faktörlere dair en sık ele alınan demografik özellikler cinsiyet, yaş ve eğitim olmuştur. Cinsiyet açısından değerlendirildiğinde araştırmalar çelişkili sonuçlar raporlamaktadır. Bir yandan, bazı araştırmacılar kadınların engelli insanlara karşı erkeklere göre daha olumlu tutum gösterdiklerini öne sürerken (Miller, 2010); diğer araştırmacılar cinsiyetler arası anlamlı farklılık saptanmadığını belirtmektedir (Chen vd., 2002; Kaner vd., 2014). Benzer bir durum yaş değişkenine ilişkin sonuçlarda da rastlanmaktadır. Chen ve diğerleri (2002), küçük çocuklar ve yetişkinler daha olumlu tutumlara sahipken, ergenler ve yaşlı yetişkinlerin engelli bireylere karşı daha az olumlu tutumlarının olduğunu belirtmektedir. Kaner ve diğerleri (2014) ise genç bireylerin diğerlerine göre engellilere ilişkin tutumlarının daha olumlu olduğunu saptamıştır. Ancak, Hsu ve diğerleri (2015) aksi bir saptamada bulunarak yaşça büyük bireylerin daha olumlu tutuma sahip olduğunu raporlamaktadır.

Eğitim düzeyi değişkeni bağlamında değerlendirildiğinde; bazı çalışmalar eğitim düzeyi ve tutum arasında ilişki saptamazken (Paris, 1993; Vincent-Onabajo ve Malgwi, 2015), bazı çalışmalar düşük eğitim düzeyi ile olumsuz tutum arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkiye dikkat çekmektedir (Morin vd., 2013; Patka vd., 2013). Buna ek olarak, meslek ile engelli bireylere yönelik tutum arasında ilişki saptanırken (Sideridis ve Chandler, 1996), gelir düzeyi ile istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki saptanmamıştır (Morin vd., 2013). Bu çalışmalara benzer bir çalışmada ise gelir ve eğitim düzeyi arttıkça engellilere yönelik olumlu tutumların da artış gösterdiği rapor edilmiştir (Kaner vd., 2014).

Engelli bireyle temas değişkeni ve tutum arasındaki ilişkide araştırmalar farklı sonuçlar raporlasa da engelli bireylerle temas arttıkça olumlu tutum geliştirme olasılığının arttığı belirtilmektedir (Wang vd., 2021). Bunlara ek olarak, engelli ve engelli olmayan bireyler arasındaki anlamlı etkileşimlerin önyargıyı azalttığı belirtilmektedir (MacMillan vd., 2014). Engelliye yönelik bazı tutum çalışmaları engelli yakını bulunan bireylerin, engelli yakını olmayanlara göre engellilere yönelik önyargı düzeylerinin düşük olduğunu göstermektedir (Chan vd., 1988: 267; Yıldırım ve

Dökmen, 2004). Engelli bir aile bireyi, okul arkadaşı, arkadaş veya meslektaşlarla temasa geçmenin, daha olumlu tutumlarla anlamlı şekilde ilişkili olduğu bulunmuştur (Patka vd., 2013). Türkiye’de Kaner ve diğerlerinin (2014) yapmış olduğu çalışmada aile veya akraba çevresinde engelli birey olanların tutumlarının engelli tanıdığı olmayanlara göre daha olumlu olduğu bildirilmektedir. Ayrıca, engelli yakını olan işverenlerin olmayanlara göre engelli istihdamı konusunda pozitif bakış açıları olduğu saptanmıştır (ASPB, 2011: 38). Buna ek olarak, çalışmalar göstermektedir ki; işverenler kendi iş yerlerinde engelli istihdamına yönelik olumlu tutumlara sahiptir ve engelliler ile engellilerin yaptıkları iş nitelikli olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca, işverenlere göre engelliler iş yerine ve işe kolay bir biçimde uyum sağlayabilmektedir (ASPB, 2011: 37). Araştırmalar engelli istihdamına yönelik tutumları olumlu biçimde etkileyen bazı faktörleri raporlamaktadır. Bu faktörler arasında; engelli bireyin yetenek ve niteliklerini iş üzerinde gözlemlene, engelli bireyi tanıma ve yakın ilişki kurma yer almaktadır. Örgütün büyüklüğü, artan çalışan çeşitliliği gibi örgütsel faktörler de engelli bireylerin iş ortamlarında kabul görmelerine olumlu katkılar sağlamaktadır (ASPB, 2011: 41).

Engelli ile temasta hem temas sayısının (niceliğin) (Morin vd., 2013) hem de niteliğin (Keith vd., 2015) önemli bir faktör olduğu vurgulanmaktadır. Burada engelli bir bireyle temasın tutumları değiştirmede ya da ayrımcılığı önlemede tek başına yeterli olmayacağı, temasın sıklığı ve kalitesi, temasta yakın ilişki gibi faktörlerin önemli olduğu söylenebilir. Son olarak, engelli bireye ilişkin bilgi düzeyi daha yüksek olan insanların, engelli bireye yönelik daha olumlu tutumlarının olduğu ve olumsuz tutumların en aza indiği belirtilmektedir (Uysal vd., 2014). İnsanların engellilere yönelik tutumlarının; etnik merkezlik, otoriterlik veya olumlu benlik kavramı gibi kişilik değişkenleri ile ilişkili olduğu da ayrıca belirtilmektedir (Wang vd., 2021).

Fiziksel çekicilik üzerine yapılan çalışmalar, engel durumu ne kadar itici olarak algılanıyorsa (örneğin, yüzdeki şekil bozukluğu veya vücut fonksiyonlarını kontrol edememe gibi), insanların tepkilerinin o kadar olumsuz olabileceğini ortaya koymaktadır (Maftai vd., 2020). Başka bir deyişle, "bir engel çekici değil olarak algılandığında, insanların engelli bireyleri istenmeyen olarak sınıflandırmaya ve kişiye karşı olumsuz davranışsal tepkiler sergilemeye meyilli olduklarını göstermektedir (Stone ve Colella, 1996). Ayrımcılık içeren bu davranışlar engelli bireyi çalışma

grubu aktivitelerinden dışlama olarak kendini gösterebilmektedir (Stone ve Colella, 1996). Bu durum istihdam ortamlarına yorumlandığında ise çalışanın engelinin itici olarak algılanma düzeyinin engelli bireylerin ekip çalışması veya müşterilerle etkileşim içeren işlere atanma olasılığını etkilediği görülmektedir (Maftai vd., 2020).

Engellilerle İlgili Faktörler

Engelli bireyin özellikleri ve engelliye dair tutum arasındaki ilişkiler irdelendiğinde engelin ciddiyet düzeyi ile tutumlar arasında anlamlı ve negatif bir ilişkinin olduğu ileri sürülmüştür (Morin vd., 2013). Araştırmalar, insanların farklı engelleri olan bireylere karşı olumsuz tepkilerinin farklı olduğunu göstermiştir (Combs ve Omvig, 1986).

İnsanların genellikle zihinsel engelli bireylere kıyasla fiziksel engelli kişilere dair daha olumlu tutumlarının olduğu belirtilmektedir (Chan vd., 2009). Abolfotouh ve diğerleri ise (2019) insanların psikiyatrik bozukluk öyküsü olan bireylere kıyasla zihinsel engellilere dair daha olumlu bir tutumunun olduğu sonucunu rapor etmektedir. Türkiye’de engel türlerine ilişkin tutumların incelendiği bir araştırmada ise insanların engel türleri içinde ruhsal-duygusal sorunu olan engelli bireyler ile zihinsel engeli olan bireylere diğer engel türü olan insanlara kıyasla daha olumsuz tutumlara sahip oldukları saptanmıştır (Kaner vd., 2014). Ayrıca, araştırmalar insanların fiziksel engelli gruba zihinsel-davranışçı gruptan daha fazla yardım etmeye istekli olduklarını göstermektedir (Weiner vd., 2011). Öte yandan, zihinsel-davranışsal bozukluğu olan bireylerin bozukluklarından daha fazla sorumlu olarak algılandıklarını ve fiziksel koşullara sahip olanlara kıyasla empatiye daha az layık görüldükleri iddia edilmektedir (Corrigan vd., 2000).

Engel türü ile bireylerin tutumları arasındaki ilişkiye odaklanan araştırmacılar zihinsel engelli bireylerin fiziksel engelleri olan bireylere kıyasla daha "hasta" veya "mutsuz" olarak algılanabildiklerini (Berven ve Driscoll, 1981), daha sert muamele görebildiklerini (Farina vd., 1971) bildirmektedir. Tekerlekli sandalyedeki bireylerin ise cesur ve yüksek motivasyonlu bireyler olarak algılandıkları belirtilmektedir (Stone ve Colella, 1996).

Toplumla İlgili Faktörler

Toplumla ilgili faktörler bağlamında değerlendirildiğinde; medya ve eğitimin engelliye yönelik tutumu belirleyebildiğini veya değiştirdiğini

söylemek mümkündür. Medya temsili de stereotiplere meydan okuyan özgün tasvirlerle önemli bir rol oynamaktadır (Zhang ve Haller, 2013). Smedema ve diğerleri (2012), medya mesaj türü ile kamuoyunun engellilere yönelik tutumları arasındaki ilişkiyi incelediği görülmektedir. Araştırmada, cinsiyet ve temas değişkenleri kontrol altında tutulduğunda, mizahi medyayı izleyen kişilerin, izlemeyen kişilere kıyasla engellilere yönelik belirgin bir şekilde daha olumlu tutumlara sahip olduğu saptanmıştır.

Eğitimin engelliye yönelik tutumları etkili bir şekilde iyileştirdiği söylenebilir. Kapsayıcı eğitim ortamlarının öğrenciler arasında daha olumlu algıları teşvik ettiği bulgusuna ulaşılmıştır (Armstrong vd., 2016).

Engellilere Yönelik Tutumların Sıklıkla Araştırıldığı Alanlar

Engelli bireylerin toplumda eşit olmalarını engelleyen çeşitli tutumlar onların yaşam standartlarını olumsuz biçimde etkilemektedir. Güncel çalışmalar engellilere yönelik tutumlara ilişkin karmaşık bir tablo sunmaktadır. Açık bir biçimde gösterilen önyargılar azalmış olsa da örtük bir biçimde önyargıların devam ettiği bildirilmektedir (Wilson ve Scior, 2014). Benzer bir biçimde pek çok insanın olumlu tutumlarını açıkça ifade ettiği ancak olumsuz tutumlarını örtük olarak barındırmaya devam ettiği ifade edilmektedir (Rohmer ve Louvet, 2018). Engelin türü, şiddeti ve görünürlüğü gibi etmenlerin tutumları etkilediği, zihinsel ve ruhsal engellilerin fiziksel engellilerden daha fazla olumsuz tutuma maruz kalabildiği belirtilmektedir (Scior vd., 2013).

Alanyazındaki araştırmalar engelli bireylerin sağlık, eğitim, barınma, işgücüne katılım ve siyasi katılım düzeylerinin düşük; yoksulluk düzeylerinin ise yüksek olduğunu belirtmektedir (World Health Organization, 2011). Uzun süreli bir bozukluğu/engeli olan bir bireyin yaşadığı bu yaşamsal zorluklar, bireyin çevresinden maruz kaldığı olumsuz tutumlar ve ayrımcılıkla daha da ağırlaşabilmektedir (Hackett vd., 2020). Engelli bireyler, uluslararası bağlamda çeşitli yasal düzenlemelerle korunmasına rağmen, engelli ayrımcılığı yaygın olarak algılanmaktadır (Hackett vd., 2020). Türkiye’de de engelli bireylere yönelik ayrımcılığın azaltılabilmesi için yasal düzenlemeler yapılmış olsa da engelli ayrımcılığının tamamen ortadan kalktığı söylenemez. Engelli bireyler hayatın hemen hemen her alanında olumsuz tutum ve ayrımcılığa maruz kalabilmekte ve engelli ayrımcılığıyla birlikte başta psikolojik sağlık olmak üzere pek çok olumsuz sonuçla karşılaşabilmektedir. Engellilerin sıklıkla karşılaştığı olumsuz tutum ve ayrımcılık alanlarına ilişkin alanyazın bulgularına değinilecektir.

Eğitim Alanı

Engelli bireylerin olumsuz tutum ve ayrımcılıkla en çok karşılaştıkları alanlardan birisi eğitimidir. Eğitim, engelli bireylerin bağımsız yaşam sürdürmesine olumlu katkı sağlamakta, bu da sadece engelli bireyin yaşam kalitesini olumlu etkilemekle kalmamakta, engelli bireyin yakın çevresinin yaşam kalitesini de olumlu etkilemektedir (Çifci-Tekinarslan, 2018). Bu sebeple özellikle engelli bireylerin yaşamında eğitim önemli bir alandır.

Engelli bireylerin eğitim düzeyi, engelli olmayan akranlarına kıyasla, ortalama olarak önemli ölçüde daha düşüktür (OECD, 2010). Eğitim, engellinin işgücü piyasasına katılımında olumsuz etkilerinin ortadan kaldırılmasında önemli bir faktör olduğundan, eğitime erişim oldukça önemli bir politika meselesidir (Hollenbeck ve Kimmel, 2008). Engellilerin eğitimden dışlanmamasını sağlamak için, Birleşmiş Milletler Engelli Kişilerin Haklarına Dair Sözleşme ile hükümetleri yükseköğretim, mesleki eğitim ve sürekli eğitim dahil olmak üzere genel eğitim sistemine erişim sağlamakla yükümlü kılmaktadır (Madde 24). Ancak araştırmalar engelli bireylerin eğitim alanında olumsuz tutum ve hatta ayrımcılık uygulamalarına maruz kaldığını raporlamaktadır.

UNESCO tarafından hazırlanan rapor, engelli çocukların okula devam etmeme ve ilköğretim eğitimini tamamlama olasılıklarının engelli olmayan çocuklara göre daha düşük olduğunu göstermektedir (UNESCO, 2018). İlköğretimi tamamlama oranlarının düşük olmasının doğrudan bir sonucu olarak, engelli çocukların ortaöğretimi tamamlama ve eğitimlerine daha yüksek düzeyde devam etme olasılıklarının daha düşük olduğu gözlenmiştir (UNESCO, 2018). Avusturalya’da gerçekleştirilen bir araştırmada ilk öğretim ve orta öğretim seviyesinde eğitimin, engelli öğrencilerin eğitime dahil edilerek daha kapsayıcı hale getirilmesinde başarısız olduğu ve ayrımcılığın arttığı belirtilmektedir (Duncan vd., 2021). Buna ek olarak otizmlili öğrencilerin normal sınıf yerleştirmelerinde azalma ve özel eğitim okullarına yerleştirmelerinde artış olmuştur (De Bruin, 2019). Engelli öğrencilerin problemlili davranışlarıyla başa çıkmak için anaokullarında tecrit gibi dışlayıcı uygulamalar şeklinde ayrımcılık devam etmektedir (Duncan vd., 2021). Ayrıca araştırmalar birçok okulda engelli öğrenciler için özel düzenlemelerin sağlanmasında sorunlar yaşandığını belirtmektedir (Dickson, 2014).

Deuchert ve diğerleri (2017) ise yükseköğretim düzeyinde öğrenci danışmanlarının engelli bireylerden gelen bilgi talebine yönelik epostalara

yanıt verme biçiminde önemli farklılıklar olduğunu gözlemlemiştir. Disleksi veya depresyonu olan öğrencilere gereksinimlerine özel konaklama olanakları konusunda sistematik olarak daha az bilgi verilmiş ve kronik somatik hastalığı olan öğrencilere kıyasla daha az sıklıkla engelli danışmanına yönlendirilmiştir. Ayrıca araştırmacılar, disleksi ve depresyonun sistematik bir biçimde bir engel olarak sınıflandırılma olasılığının daha düşük olduğunu; öğrenci danışmanlarının ayrımcı davranışlarının nedeninin bilgi eksiklikleri olduğunu belirtmektedir (Deuchert vd., 2017).

İstihdam Alanı

Engelli bireylerin en çok olumsuz tutum ve ayrımcılığa maruz kaldığı alanlardan bir başkası da istihdamdır (Vornholt vd., 2013). Engelli bireylerin eğitim alanında yaşamış olduğu ayrımcılığın ilerleyen yıllarda çalışma hayatlarına da yansıdığı söylenebilir, çünkü istihdam edilmelerinin önündeki büyük engellerden birisi yeterli bir eğitim geçmişlerinin bulunmayışı olabilmektedir. Engelli bireylerin çalışabilir durumda olmalarına, iş gücüne katılmaya istekli olmalarına ve çalıştıkları takdirde başarılı bireyler olabileceklerine rağmen engelli bireylerin iş gücü piyasalarında yer edinemediği belirtilmektedir (Hendrick, 2010).

Engelli istihdamına ilişkin yapılan güncel nitel bir çalışmada, engelli katılımcıların en yoğunlukla dile getirdiği durumun olumsuz işveren tutumu olduğu; engelli katılımcıların algılarının işverenlerin engelliler hakkında “her işi yapamaz, beceremez, nasıl olsa iş yapamayacak neden ücret vereyim” benzeri bir görüşe sahip olduğu ve kendilerine güven duyulduğunda engelli bireylerin aslında daha çok şey yapabileceklerini belirttikleri ifade edilmiştir (Kanyılmaz-Polat, 2020).

Örgütsel bağlamda değerlendirildiğinde; engelli bireylere yönelik ayrımcılığı ele alan araştırmalar, a) insanların genellikle engelli bireyleri engelli olmayanlara göre daha az yetenekli olarak gördüklerini; b) engelli olmayan bireylere göre engelli bireylerin daha az üretken olarak kabul edildiğini; c) öğrenme güçlüğü veya zihinsel sağlık sorunları olan engelli bireylerin yetkili konumlarda olduğu durumlarda (örneğin bir meclis üyesi veya işyerinde patron) insanların kendilerini yüksek oranlarda rahatsız hissettiklerini göstermektedir (Staniland, 2011).

Vornholt vd. (2018), engellilik ve istihdamla ilgili literatürü gözden geçirmiş ve elde edilen veriler birçok işverenin engelli insanları işgücünde değerli bir

kaynak olarak görmediğini ortaya koymuştur. Engelli çalışanlara yönelik önyargılı algılardan bazıları, engelli çalışanların kapasiteleri (Ross, 2004); engellilerin gelişiminin kısıtlı ve çaresiz olarak algılanması (Prins, 2013) ve meslektaşları ile benzer düzeyde bir performans sunma yetenekleridir (Vornholt vd., 2018). Öte yandan, bu algının aksine birçok araştırma, engelli çalışanların (a) engelli olmayan çalışanlardan daha iyi performans gösterdiklerini, (b) engelli olmayanlara göre daha az devamsızlık yaptığını, (c) engelli olmayan meslektaşlarından daha iyi işçi güvenliği kayıtlarına sahip olduklarını ve (d) engelli bireylerin istihdamının nispeten ucuz olduğunu göstermiştir (Braddock ve Bachelder, 1994; Greenwood ve Johnson, 1987).

Çeşitli faktörler bağlamında yapılan çalışmalarda engelli bireylere ve onların çalışmalarına yönelik tutumların genel olarak olumlu olmasına rağmen gerçek istihdam verileri ile engellilerin çalışmalarına yönelik tutumların birbiriyle uyumlu olmadığı tespit edilmiştir (Özkan vd., 2020). Araştırmalar engelli çalışanlara yönelik tutumlar bakımından kamu sektörü ve özel sektör arasında bir fark olmadığını gösterse de Özkan ve diğerlerinin (2020), yaptıkları çalışmada engelli çalışanların kamu sektöründe daha olumlu tutumlarla karşılaştıklarını saptamışlardır.

Türkiye’de özel sektörün engelliye iş verilmesine dair bakış açısı ve beklentilerinin araştırıldığı kapsamlı bir araştırma olan ve 2011’de yapılan İşgücü Piyasasının Engelliler Açısından Analizi Araştırması engelli istihdamının hangi şartlarda iyileştirilebileceği konusuna odaklanmaktadır (Mamatoğlu, 2015). Örneğin engellilerin eğitim aldığı alanlarda istihdam edilmesini sağlayacak tedbirlerin devlet tarafından alınması, tüm engel türünde işverenlerin istihdam etme zorunluluğunun getirilmesi, korumalı işyeri uygulamasının etkinliğinin artırılması, kota uygulamasının devam etmesi, teşviklerin artırılması, engelli istihdamı yapan işveren için vergi kolaylığı/indirimi yapılması, engelli istihdamı yapmayan ya da gerekli işyeri düzenlemesi yapmayan işverenlere caydırıcı ve çeşitli cezaların uygulanması, engelli istihdamında kotayı geçen işverenlerin enerji maliyetlerinin düşürülmesi, engelli çalışanların ve diğer çalışanların uyumlu çalışabilmesi için tüm personele uyum, takım çalışması vb. eğitimlerin verilmesi, işverenlerin engelli mevzuatı, rehabilitasyon, işe yerleştirme vb. konularda ihtiyaç duydukları rehberlik ve desteklerin sunulabileceği birimlerin oluşturulması, engellilerin istihdam edileceği işlere göre eğitim ve rehabilitasyon hizmetlerinin devlet tarafından verilmesi gösterilebilir.

Özel sektörde engelli istihdamına dair yasal mevzuatların bulunmasından kaynaklı olarak engelli bireylerin istihdam edildiği ancak yapılan nitel bir çalışmada engellilerin niteliklerine uygun olmayan işlerde çalıştırıldığı ortaya konulmuştur (Öztürk, 2014). Yılmaz (2007), engelli bireylerin çoğunlukla nitelik aranmayan ve düşük statülü işlerde çalıştırıldığını belirtmektedir. Meslek sahibi engelli bireylerin dahi kendi eğitim donanımları çerçevesinde çalıştırılmadığı, alanı dışında veya daha niteliksiz işlerde çalıştırıldığı ortaya konulmuştur (Yıldırım vd, 2011). Avrupa’da engelli bireylerin sadece yarısının istihdam edildiği ve çoğunluğun düşük ücretle çalıştırıldığı ve zorlu ekonomik şartlarda hayatlarına devam ettikleri raporlanmaktadır (AB Komisyonu, 2010). Engellilik ile fakirlik arasında güçlü bir ilişki olduğundan ve engelli bireylerin istihdamla birlikte topluma tam katılımı ve kişisel doyumu sağlanacağından engelli istihdamı önemli bir konudur (Erol-Karaca ve Nam, 2021).

Örgütsel boyutta engellilik ve zihinsel bozukluklara yönelik tutumlara ilişkin çalışmaları gözden geçiren Mangili vd. (2004), ciddi akıl hastalığı veya engeli olan kişilerin, işverenlerin ayrımcı tutumları nedeniyle iş piyasasına girme şanslarının çok sınırlı olduğunu saptamıştır. Engelli bireyin istihdamına ilişkin olumlu tutumların işverenin sosyo-demografik özellikleri, örgütsel özellikler, örgütün büyüklüğü, engelli kişilerle önceden olumlu temaslar ve işverenlerin ileri eğitim düzeyi ile ilişkisinin olduğu bildirilmektedir.

Ruhsal bozukluğu olan bireyler, engelleri görünmez olduğu için olumsuz tutumlara, damgalanmaya ve ayrımcılığa karşı özellikle savunmasızdır (Bos vd., 2009). Ancak genel olarak, zihinsel bozukluğu olan kişilerin istihdam olanakları kısıtlanmakta (Toth ve Dewa, 2014) tehlikeli, sapkın ve saldırgan olarak kabul edilmekte ve genellikle diğer insanlar bu bireylere yönelik korku ve rahatsızlık hissetmektedir (Bos vd., 2009).

Sağlık Alanı

Engelli bireyin engeline ilişkin sağlık hakkına erişiminin olmaması ya da bu alanda olumsuz tutumlara ve ayrımcılığa maruz kalması zincirleme olarak diğer alanlarda da kendisini gösterebilmektedir. Devlet İstatistik Enstitüsünce yayınlanan Türkiye Özürlüler Araştırması sonuçları engelli bireylerin yaklaşık %47’sinin engellerine ilişkin tedavilerinin yapılmadığını ve %48’inin ise sosyal bir güvencesinin bulunmadığını ortaya koymuştur (DİEB, 2004). Dolayısıyla engelli bireylerin sağlıklarına

ilişkin tedavilerinin yapılmaması sonucunda eğitim, istihdam gibi alanlarda görünürlüklerinin azalacağı değerlendirilmektedir. Sağlık çalışanlarının engellilere ilişkin tutumlarının engelli bireylerce nasıl algılandığının incelendiği bir çalışmada engelli bireylerin %71'i engellilikleri ile ilgili sağlık hizmetlerine erişemediklerini, aşağılayıcı ifadelerle karşılaştıklarını ve hayal kırıklığı içeren ayrımcılığa maruz kaldıklarını belirtmiştir (Badu vd., 2016).

Yapılan bir çalışma sağlık sektöründe engelli bireylere dönük olumsuz tutumların bu bireylerin fiziksel etkinliklere ve eğitim alma gibi çeşitli kişisel gelişim çabalarına dahil olmalarına ket vurduğunu ortaya koymaktadır (Rimmer vd., 2004). Salgın hastalıklar gibi durumlar da engellilere yönelik olumsuz tutumları ve ayrımcılık uygulamalarını ortaya çıkarabilmektedir. Engellilerin Covid-19 salgınıyla beraber küresel boyutta sağlık hizmetlerine erişim ve sağlıkla ilgili bilgi alma konusunda yaşanan sorunlar ve hijyen malzemelerine erişebilme gibi farklı ayrımcılık türlerine maruz kaldığı aktarılmaktadır (Erol-Karaca ve Nam, 2021).

Diğer Alanlar

Engellilerin, engelli olmayanlara kıyasla oy kullanma ihtimallerinin daha düşük olduğu ve algılanan ayrımcılığın bu durumu güçlendirdiği belirtilmektedir (Mattila ve Papageorgiou, 2017). Ancak, engellilik daha düşük oy kullanma oranlarıyla ilişkilendirilse de gösterilere katılma ve politikacılar veya hükümet yetkilileriyle iletişim kurma gibi siyasi katılım biçimi ile olumlu bir ilişkinin olduğu saptanmıştır (Mattila ve Papageorgiou, 2017). Algılanan ayrımcılık, gösteri ve iletişim kurmanın önünde bir engel teşkil etmemekte tam tersine ayrımcılık, bu siyasi katılım biçimlerini artıran bir değişkendir (Anspach, 1979; Mattila ve Papageorgiou, 2017).

Engelli bireylere dair olumsuz tutum ve ayrımcı uygulama alanının bir diğeri ise erişilebilirliktir. Kaner vd. (2014) engelli bireylere yönelik tutumları ortaya koydukları çalışmada; ulaşım araçları, cadde, sokak, binalar ve kaldırımların engelli bireylerin kullanımına göre tasarlanmadığı sonucuna ulaşmışlardır. Engelli bireylerin yaşamın her alanına dahil olabilmesi, günlük rutinlerini yerine getirebilmesi, evinden çıkabilmesi, açık alanlarda, toplu taşımada, mimari yapılarda bağımsız olarak hareket edebilmesi, sağlık ve eğitim gibi hizmetlere ulaşabilmenin tam anlamıyla olabilmesi için erişilebilirliğin olması gerekmektedir (Mamatoğlu ve Kaya, 2018). Mamatoğlu ve Kaya (2018), engellilik ve erişilebilirlik kavramlarının tarihsel süreçte iç içe olduğuna ve engelli bireylerin fiziksel

durumları ve psikolojik iyilik halleri ile erişilebilirlik çalışmaları arasındaki ilişkiye dikkat çekmektedir.

YÖNTEM

Katılımcılar

Bu araştırmanın evreni Türkiye’de engelli bakım merkezlerinde çalışan bakıcı personeldir. Bu çalışmanın örnekleme kolayda örneklem yöntemi ile; 6 ilde (Eskişehir, Gümüşhane, Kütahya, Konya, Mersin ve Uşak) engelli bakım ve rehabilitasyon merkezinde (özel ve devlet) görev yapan bakıcı personelden oluşturulmuştur. Katılımcıların 10’u (%3,6) erkek ve 266’sı (%96,4) kadın olmak üzere toplam 276 kişidir. Katılımcıların yaşları 18-58 arasında değişmekte ve yaş ortalaması 35,40’tır.

Katılımcıların %45,3’nün lise (n=125), %24,3’ünün ilkokul (n=67), %18,5’nin ön lisans (n=51), %9,1’nin ortaokul (n=25), %2,5’nin lisans (n=7) ve %0,4’nün lisansüstü (n=1) mezunu olduğu tespit edilmiştir. Katılımcılardan %62’sinin evli olduğu (n=171), %37,7’sinin bekar olduğu (n=104) saptanmıştır. Katılımcıların %40,9’unun devlet kurumlarında (n=113) ve %59,1’inin ise özel kurumlarda (n=163) çalıştığı tespit edilmiştir.

Bu çalışmada katılımcıların yarısının (n=138, %50) yaptığı iş dışında tanıdığı bir engelli bireyin olduğu, diğer yarısının ise (n=138, %50) işi dışında tanıdığı herhangi bir engelli bireyin olmadığı belirlenmiştir. Engelli tanıdığı bulunan bakıcı personelin %7,6’sının (n=21) birinci derece akrabasının (annesi, babası, kardeşi, eşi, oğlu, kızı), %24,6’sının (n=68) diğer akrabalarının (teyze, dayı, hala, amca, kuzen vb.) ve %17,8’inin (n=49) tanıdıklarının (aile dostu, arkadaş, komşu vb.) engelli olduğu saptanmıştır.

Veri Toplama Araçları

Kişisel Bilgi Formu: Bu formda cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim durumu, çocuğu olup olmadığı, çocuğu varsa kaç tane olduğu, engelinin olup olmadığı, engeli varsa türünün ne olduğu soruları sorulmuştur. Ayrıca katılımcılara yaptıkları mesleği kaç yıldır yaptıkları, çalıştıkları kurumda kaç yıldır çalıştıkları, işleri dışında tanıdıkları engelli bir birey olup olmadığı vb. sorular sorulmuştur.

Engelli Bakımına Yönelik Tutum Ölçeği (EBYTÖ): Bu çalışma kapsamında geçerlilik ve güvenirlik çalışmaları yapılarak geliştirilmiştir.

Maslach Tükenmişlik Ölçeği (MTÖ): Bu araştırmada EBYTÖ'nün ölçüt bağıntılı geçerliğini test etmek amacıyla Maslach ve Jackson'un (1981) tükenmişliği ölçmek için geliştirdiği ve Ergin (1992) tarafından Türkçeye uyarlanan Maslach Tükenmişlik Ölçeği kullanılmıştır. MTÖ 22 madde ve duygusal tükenme, duyarsızlaşma ve kişisel başarı isimli 3 boyuttan oluşmaktadır. Ergin (1992) yaptığı çalışmada ölçeğin her bir boyutuna dair Cronbach Alpha katsayısını incelemiş ve duygusal tükenme boyutunun 0,83, duyarsızlaşma boyutunun 0,65 ve kişisel başarı boyutunun 0,72 olduğunu saptamıştır. Ergin, test-tekrar-test ölçümü sonucunda duygusal tükenme faktörünün 0,83, duyarsızlaşma faktörünün 0,72 ve kişisel başarı faktörünün 0,67 güvenirlik katsayısı olduğunu belirtmiştir (Ergin 1992: 145).

Ölçeğin duygusal tükenme faktöründe 9 madde yer almaktadır. Bu maddelere örnek olarak “İşimden soğuduğumu hissediyorum.”, “Yolun sonuna geldiğimi hissediyorum.” ve “Yaptığım işten yıldığımı hissediyorum.” maddeleri verilebilir. Kişisel başarı faktöründe 8 madde bulunmaktadır. Bu faktör altında örnek olarak “İşim gereği karşılaştığım insanların sorunlarına en uygun çözüm yollarını bulurum.”, “Bu işte birçok kayda değer başarı elde ettim.” ve “Çok şeyler yapabilecek güçteyim.” maddeleri gösterilebilir. Ölçeğin son faktörü olan duyarsızlaşma boyutunda 5 madde bulunmaktadır. Bu faktörde yer alan maddelere ise “İşim gereği bazı kimselere sanki insan değillermiş gibi davrandığımı fark ediyorum.” ve “Bu işte çalışmaya başladığımdan beri insanlara karşı sertleştim.” ve “İşim gereği karşılaştığım insanlara ne olduğu umurumda değil.” maddeleri örnek verilebilir.

Ölçeğin özgün hali “*hiçbir zaman, yılda birkaç kez, ayda bir kez, ayda birkaç kez, haftada bir, haftada birkaç kez, her gün*” olmak üzere 7’li derecelendirme tipindedir. Ancak, Ergin (1992) yaptığı çalışmada 7’li derecelendirme tipinde katılımcıların bu cevaplardan farklı cevaplar verme eğiliminde olması nedeniyle ölçeğin uygulanabilirliğinin olmadığını farketmiştir. Bu nedenle söz konusu ölçeği “*hiçbir zaman, çok nadir, bazen, çoğu zaman, her zaman*” olmak üzere 5’li likert tipine çevirmiştir. Bu çalışmada ise EBYTÖ'nün ölçüt bağıntılı geçerliğini incelemek amacıyla Ergin'in uyarlamış olduğu 5’li likert tipte olan MTÖ kullanılmıştır.

İşlem

Bu çalışmanın yapılabilmesi için ilk olarak etik kurul izni istenmiştir. Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi'nin Sosyal Bilimlerde İnsan Araştırmaları

Etik Kurulunun 03.05.2019 tarih ve 2019/04 sayılı kararı sonrasında bu çalışma gerçekleştirilmiştir.

Bu çalışmada Kişisel Bilgi Formu, Engelli Bakımına Yönelik Tutum Ölçeği (EYBTÖ) ve Maslach Tükenmişlik Ölçeği (MTÖ) kullanılmıştır. Engelli bakım merkezlerinde çalışan ve engellilere bakım hizmeti veren bakıcı personelin engelli bakımına ilişkin tutumunu ortaya koyacak bir ölçeğin bulunmadığı gerekçesiyle Engelli Bakımına Yönelik Tutum Ölçeğinin geliştirilmesine ihtiyaç duyulmuştur. Ölçek geliştirilirken bir dizi işlem yapılmıştır. Ölçek geliştirilirken ilk olarak Uşak ilinde resmi bir engelli bakım merkezinde engelli bireylere bakım hizmeti veren 9 bakıcı personel ile bireysel görüşmeler yapılmıştır.

Araştırmanın amacı ve önemi görüşme öncesinde katılımcılara açıklanmıştır. Görüşmeye katılımın gönüllülük esasına göre olduğu, görüşmeye gönüllülikle katılsalar bile kendilerini kötü hissetmeleri halinde araştırmadan çekilebilecekleri, görüşme sırasında kimliklerini ortaya çıkaracak hiçbir kimlik bilgisinin alınmayacağı, görüşmede yaptıkları iş ve engelli bireylere sundukları hizmet ile ilişkili açık uçlu soruların sorulacağı, bu sorulara ilişkin düşünce ve görüşlerinin kayıt altına alınacağı, alınan kayıtların sadece araştırmacı tarafından bilimsel araştırma doğrultusunda kullanılacağı, araştırmanı sonunda ise bu kayıtların silineceği bilgileri açıklanmıştır. Onamları alındıktan sonra katılımcılara açık uçlu sorular sorulmuş ve görüşleri alınmıştır. Araştırmanın sonuçlarına dair bilgi alabilecekleri iletişim bilgileri görüşme sonrasında katılımcılara verilmiştir.

Kayıt altına alınan toplam 9 görüşme çözümlenerek analiz için metne dönüştürülmüş ve sonrasında tema analizi yapılmıştır. Bu işlem sonucunda 243 ölçek maddesi belirlenmiştir. Araştırmacılar tarafından yapılan iki aşamalı bir eleme sistemi sonucunda benzer maddeler birleştirilerek ölçek maddeleri ilk aşamada 82'ye, ikinci aşamada 54'e düşürülmüştür. Ölçeğin görünüş geçerliliğinin sağlanabilmesi amacıyla 3 psikolog ve 1 dil uzmanının değerlendirmelerine başvurulmuş ve yapılan bağımsız değerlendirmeler sonucunda görünüş geçerliliği olan 52 madde ölçek çalışmasına dahil edilmiştir. Ölçek maddeleri 5'li likert tipi (*kesinlikle katılmıyorum, katılmıyorum, ne katılıyorum ne katılmıyorum, katılıyorum, kesinlikle katılıyorum*) bir ölçek üzerine taşınmıştır. 52 maddeden oluşan taslak ölçeğe ilk olarak pilot çalışma yapılmıştır.

Pilot çalışma sonrasında ana çalışma yapılmıştır. Ana çalışmada Engelli Bakımına Yönelik Tutum Ölçeği (EBYTÖ), Maslach Tükenmişlik Ölçeği (MTÖ) ve Kişisel Bilgi Formu araştırmaya katılmayı kabul eden katılımcılara iş yerlerinde uygun bir alanda bireysel olarak uygulanmıştır. Uygulamadan önce kuruluş idaresinden uygulama için izin istenmiştir.

Uygulama öncesinde katılımcılara araştırmanın amacı ve önemi açıklanmış; araştırmaya gönüllülük esasına göre katılımın olduğu, gönüllülikle katılımlar bile kendilerini kötü hissetmeleri halinde araştırmayı sonlandırabilecekleri, araştırma boyunca katılımcının hiçbir kimlik bilgisinin istenmeyeceği, elde edilen verilerin yalnızca bilimsel amaçla araştırmacılar tarafından kullanılabileceği bilgileri açıklanmıştır. Katılımcıların onamları alınmış ve sonrasında katılımcılara Katılımcı Bilgi Formu, Engelli Bakımına Yönelik Tutum Ölçeği ve Maslach Tükenmişlik Ölçeği verilerek doldurmaları istenmiştir.

Araştırmanın sonuçlarıyla ilgili haberdar olabilecekleri iletişim bilgileri katılımcılara açıklanmış ve araştırmaya katıldıkları için teşekkür edilerek araştırma sonlandırılmıştır. Katılımcılardan eksiksiz olarak doldurulan 250 kişilik veri araştırmanın amacına uygun analizlerle değerlendirilmiştir.

BULGULAR

Engelli Bakımına Yönelik Tutum Ölçeği geliştirilirken bir pilot çalışma ve pilot çalışma sonrasında ana çalışma gerçekleştirilmiştir. Bu kısımda bu iki çalışmaya yer verilecektir.

Pilot Çalışmaya İlişkin Açıklayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Pilot çalışma 100 kişiden oluşan örneklemle gerçekleştirilmiştir. 52 maddelik taslak ölçekle ilgili toplanan verilere uygulanan açıklayıcı faktör analiziyle 15 faktörden oluşan bir yapı saptanmıştır. Faktörler altında yer alan madde yükleri incelenmiş ve madde yükü 0,30'un altında olan maddeler elenmiştir. Tek bir maddeden oluşan faktörlerin olduğu görülmüştür. Tek bir maddenin bir yapıyı belirleyemeyeceği gerekçesiyle sırayla ölçekten bu maddeler çıkarılmıştır. Hiçbir faktöre yüklenmeyen maddelerin olduğu veya benzer yük değerleriyle birden fazla faktöre yüklenen maddelerin olduğu saptanmış ve bu maddelerin ölçekten çıkarılma işlemi yapılmıştır. Böylece 18 maddeden oluşan bir ölçek ortaya çıkmıştır.

18 maddeden oluşan taslak ölçeğe faktör analizi uygulanmıştır. Bu işlem sonucunda Kaiser Meyer Olkin (KMO) değerinin 0,77 olduğu saptanmıştır.

Bu değer, ölçeğin uygulandığı katılımcı sayısının yeterli olduğunu göstermiştir. Ölçeğin faktör yapısı scree plot analiziyle incelenmiş ve özdeğeri 1'in üzerinde toplam dört faktörün bulunduğu saptanmıştır.

Açımlayıcı faktör analizi direct oblmin rotasyonu ile yapılmış ve bu analiz sonucunda madde yüklerinin 0,55 ile 0,89 arasında değiştiği ve dört faktörün toplam varyansının %59,52 olduğu anlaşılmıştır.

Pilot Çalışmaya İlişkin Güvenirlik Analizi Sonuçları

18 maddeden oluşan taslak ölçeğin faktörleri için güvenilirlikleri Cronbach Alpha değeri ile incelenmiştir. Birinci faktörün (6 madde) Cronbach Alpha iç güvenilirlik katsayısının 0,77 olduğu, ikinci faktöre (3 madde) ait iç güvenilirlik katsayısının 0,72 olduğu, üçüncü faktöre (3 madde) ait iç güvenilirlik katsayısının 0,64 olduğu ve dördüncü faktöre (6 madde) ait iç güvenilirlik katsayısının 0,86 olduğu bulunmuştur. Ölçeğin toplam iç güvenilirlik katsayısının ise 0,70 olduğu saptanmıştır.

Ana Çalışmaya İlişkin Açımlayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Yapılan pilot çalışma sonucunda ortaya çıkan 18 maddelik ölçek, 6 ilde (Eskişehir, Gümüşhane, Kütahya, Konya, Mersin ve Uşak) engelli bakım ve rehabilitasyon merkezlerinde (özel ve devlet) görev yapan 276 bakıcı personele uygulanmıştır. Ölçeği eksiksiz dolduran 250 katılımcının verisi ele alınmıştır.

Öncelikle 18 maddeden oluşan taslak ölçeğe faktör analizi yapılmıştır. Bu analiz sonucunda Kaiser Meyer Olkin (KMO) değeri (0,89), katılımcı sayısının yapılacak istatistiksel analizler için yeterli olduğunu göstermiştir. Scree plot analizi ile EBYTÖ'nün faktör yapısına bakılmış ve pilot çalışmada olduğu gibi özdeğeri 1'in üzerinde toplam dört faktör olduğu görülmüştür. Ölçeğin son haline bakıldığında dört faktör ve 18 maddeden oluştuğu görülmüştür. Direct oblmin rotasyonu ile ele alınan faktör analizi sonucuna göre faktör yükleri Tablo 1.'de görülmektedir.

Tablo 1. Engelli Bakımına Yönelik Tutum Ölçeği'nin (EBYTÖ) faktörleri ve faktör yükleri

Maddeler	Faktörler			
	1	2	3	4
M1	0,807			
M2	0,742			
M3	0,737			
M4	0,665			
M5	0,660			
M6	0,618			
M7		0,841		
M8		0,784		
M9		0,694		
M10			0,863	
M11			0,754	
M12			0,735	
M13				0,854
M14				0,816
M15				0,786
M16				0,765
M17				0,709
M18				0,600

Tablo 1.'e bakıldığında açımlayıcı faktör analizi sonucuna göre ölçek maddelerinin dört faktör altına yüklendiği ve madde yüklerinin 0,60 ve üstünde olduğu tespit edilmiştir. Bu sayısal değerlerin kabul edilebilir olduğu söylenebilir.

Birinci faktör altında 6 maddenin yer aldığı ve bu faktörün toplam varyansın %34,91'ini açıkladığı, ikinci faktör altında 3 maddenin toplandığı ve toplam varyansın %12,29'unu açıkladığı görülmektedir. Üçüncü faktör altında 3 maddenin yer aldığı ve toplam varyansın %8,36'sını açıkladığı, dördüncü faktör altında 6 maddenin bulunduğu ve toplam varyansın %5,93'ünü açıkladığı gözlenmektedir. Ölçeğin tüm maddeleri birbirinden ayrılmış ve bu 18 madde kendi aralarında toplanarak dört ayrı faktör altında sıralanmıştır. Bu dört faktör ise tüm varyansın %61,49'unu açıklamaktadır. Faktörlere ilişkin varyanslar Tablo 2.'de gösterilmektedir.

Tablo 2. Engelli Bakımına Yönelik Tutum Ölçeği (EBYTÖ)’ne ilişkin açıklanan varyanslar

Faktörler	Açıklanan Varyans Yüzdesi (%)	Toplam Açıklanan Birikimli Varyans Yüzdesi (%)
1	34,91	34,91
2	12,29	47,20
3	8,36	55,56
4	5,93	61,49

Ölçeğin faktör yapısı ve altında sıralanan maddeler araştırmacılar tarafından değerlendirilmiş ve bu dört faktöre içerdikleri maddeler incelenerek “işe bakış” (6 madde), “engelli kaynaklı zorluklar” (3 madde), “profesyonel yetersizlik kaynaklı zorluklar” (3 madde) ve “işin duygusal boyutu” (6 madde) isimleri verilmiştir.

Ana Çalışmaya İlişkin Güvenirlik Analizi

Ana çalışmada ölçeğin tüm faktörleri için güvenilirlikleri Cronbach Alpha değeri ile incelenmiştir. Birinci faktörün (6 madde) Cronbach Alpha iç güvenilirlik katsayısının 0,83 olduğu, ikinci faktöre (3 madde) ilişkin iç güvenilirlik katsayısının 0,69 olduğu, üçüncü faktöre (3 madde) ait iç güvenilirlik katsayısının 0,70 olduğu ve dördüncü faktörün (6 madde) iç güvenilirlik katsayısının ise 0,89 olduğu tespit edilmiştir. EBYTÖ’ye ait toplam iç güvenilirlik katsayısına bakıldığında ise 0,75 olduğu saptanmıştır. EBYTÖ’nin madde toplam korelasyonları ile Cronbach Alpha katsayıları Tablo 3.’te gösterilmektedir.

Tablo 3. Engelli Bakımına Yönelik Tutum Ölçeği (EBYTÖ)’nin maddelerine ait güvenilirlik analizleri

Maddeler	Ort.	S	Düzeltilmiş Madde Toplam Korelasyonu	Madde Elenirse Tutarlılık	İçsel Tutarlılık Katsayısı (Cronbach Alpha)
M1	4,38	0,80	0,640	0,789	
M2	4,45	0,75	0,678	0,783	
M3	4,35	0,72	0,636	0,792	
M4	4,57	0,72	0,579	0,802	
M5	4,39	0,89	0,558	0,808	
M6	4,43	0,97	0,527	0,818	
TOPLAM					0,83

M7	3,46	1,27	0,586	0,479
M8	3,65	1,30	0,521	0,565
M9	3,08	1,27	0,402	0,714
TOPLAM	0,69			
M10	2,61	1,40	0,562	0,556
M11	2,83	1,35	0,485	0,653
M12	2,42	1,30	0,513	0,620
TOPLAM	0,70			
M13	4,63	0,67	0,806	0,852
M14	4,61	0,78	0,701	0,866
M15	4,61	0,69	0,633	0,877
M16	4,64	0,73	0,753	0,858
M17	4,34	0,85	0,683	0,871
M18	4,33	0,82	0,656	0,875
TOPLAM	0,89			
N=250				
Tüm Ölçek Toplam	0,75			

Pearson korelasyon analizi kullanılarak EBYTÖ'nün faktörleri arasındaki ilişkiler araştırılmıştır. İşe bakış ile engelli kaynaklı zorluklar faktörleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olmadığı ($p>0,05$); ancak işe bakış ve profesyonel yetersizlik kaynaklı zorluklar faktörleri arasında negatif yönde, zayıf ve anlamlı bir ilişki ($r=-0,14$, $p<0,05$), işe bakış ve işin duygusal boyutu arasında pozitif yönde, orta düzeyde ve anlamlı bir ilişki ($r=0,68$, $p<0,01$) tespit edilmiştir.

Engelli kaynaklı zorluklar faktörü ile profesyonel yetersizlik kaynaklı zorluklar faktörü arasında pozitif yönde, zayıf ve anlamlı bir ilişki ($r=0,17$, $p<0,01$) olduğu; ancak işin duygusal boyutu ile aralarında anlamlı bir ilişkinin ($p>0,05$) bulunmadığı saptanmıştır. Profesyonel yetersizlik kaynaklı zorluk faktörü ile işin duygusal boyutu arasında negatif yönde, zayıf ve anlamlı bir ilişki ($r=-0,17$, $p<0,01$) olduğu belirlenmiştir. EBYTÖ'nün faktörleri arasındaki ilişki sonuçları Tablo 4.'te gösterilmiştir.

Tablo 4. Engelli Bakımına Yönelik Tutum Ölçeği'nin (EBYTÖ) faktörleri arasındaki ilişkiler

Faktörler	İşe Bakış	Engelli Kaynaklı Zorluklar	Profesyonel Yetersizlik Kaynaklı Zorluklar	İşin Duygusal Boyutu
İşe Bakış	-	0,01	-0,14*	0,68**
Engelli Kaynaklı Zorluklar	-	-	0,17**	0,02
Profesyonel Yetersizlik Kaynaklı Zorluklar	-	-	-	-0,17**
İşin Duygusal Boyutu	-	-	-	-

** $p<0,01$, * $p<0,05$.***Ana Çalışmaya İlişkin Ölçüt Bağıntılı Geçerlilik Analizi***

Bu çalışma kapsamında geliştirilen Engelli Bakımına Yönelik Tutum Ölçeği'nin (EBYTÖ) ölçüt bağıntılı geçerliliğini incelemek amacıyla geliştirilen ölçekle beraber Maslach ve Jackson'ın (1981) geliştirdiği ve Ergin'in (1992) Türkçeye uyarlamış olduğu Maslach Tükenmişlik Ölçeği (MTÖ) uygulanmıştır. EBYTÖ ve MTÖ'ye yapılan Pearson korelasyon analizi sonuçları, EBYTÖ'nün ölçüt bağıntılı geçerliliğinin yeterli olduğunu göstermiştir.

EBYTÖ'nün faktörleri ile MTÖ'nün faktörleri (duygusal tükenmişlik, duyarsızlaşma ve kişisel başarı) arasındaki ilişkiler Pearson Korelasyon katsayısı ile incelenmiş ve her iki ölçeğin faktörleri arasındaki ilişkilere ait bulgular Tablo 5'te gösterilmektedir. EBYTÖ'nün işe bakış faktörü ile duygusal tükenmişlik faktörü arasındaki ilişkinin ($r=-0,13$, $p<0,05$) negatif yönde, düşük düzeyde ve anlamlı olduğu gözlemlenmiştir. İşe bakış faktörü ile kişisel başarı faktörü arasındaki ilişkinin ($r=0,40$, $p<0,01$) pozitif yönde, orta düzeyde ve anlamlı olduğu tespit edilmiştir. İşe bakış faktörü ile duyarsızlaşma faktörü arasındaki ilişkinin ($r=-0,19$, $p<0,05$) negatif yönde, düşük düzeyde ve anlamlı olduğu saptanmıştır. EBYTÖ'nün engelli kaynaklı zorluklar faktörü ile duygusal tükenmişlik faktörü arasındaki ilişkinin ($r=0,26$, $p<0,01$) pozitif yönde, zayıf ve anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Engelli kaynaklı zorluklar faktörü ile duyarsızlık faktörü arasındaki ilişkinin ($r=0,23$, $p<0,01$) pozitif yönde, zayıf ve anlamlı olduğu bulunmuştur. EBYTÖ'nün profesyonel yetersizlik kaynaklı zorluklar ile duygusal tükenmişlik faktörleri arasındaki ilişkinin ($r=0,24$, $p<0,01$) pozitif yönde, zayıf ve anlamlı olduğu saptanmıştır. Profesyonel

yetersizlik kaynaklı zorluklar ile duyarsızlık faktörleri arasındaki ilişkinin ($r=0,30$, $p<0,01$) pozitif yönde, zayıf ve anlamlı olduğu tespit edilmiştir. EBYTÖ'nün işin duygusal boyutu isimli faktörü ile duygusal tükenmişlik faktörleri arasındaki ilişkinin ($r=-0,16$, $p<0,05$) negatif yönde, zayıf ve anlamlı olduğu bulunmuştur. Profesyonel yetersizlik kaynaklı zorluklar ile kişisel başarı faktörleri arasındaki ilişkinin ($r=0,39$, $p<0,01$) pozitif yönde, orta düzeyde ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu ve son olarak profesyonel yetersizlik kaynaklı zorluklar ve duyarsızlık faktörleri ile arasındaki ilişkinin ($r=-0,15$, $p<0,05$) negatif yönde, zayıf ve anlamlı olduğu saptanmıştır.

Tablo 5. EBYTÖ'nün faktörleri ve MTÖ'nün faktörleri arasındaki ilişkiler

Faktörler	Duygusal Tükenme	Kişisel Başarı	Duyarsızlaşma
İşe Bakış	-0.13*	0.40**	-0.19**
Engelli Kaynaklı Zorluklar	0.26**	0.06	0.23**
Profesyonel Yetersizlik Kaynaklı Zorluklar	0.24**	-0.09	0.30**
İşin Duygusal Boyutu	-0.16*	0.39**	-0.15*

** $p < 0,01$, * $p < 0,05$.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Engelliye yönelik tutum çalışmaları incelendiğinde engelli bireylere bakım hizmeti veren bakıcı personelin engelliye ve engelli bakımına yönelik tutumlarının belirlenmesine ihtiyaç olduğu anlaşılmaktadır. Buradan yola çıkarak bu çalışmada psikometrik özellikleri görgül olarak saptanan ve Türkiye’de yapılacak çalışmalarda kullanılabilecek engelli bakımına ilişkin tutum ölçeğinin geliştirilmesi amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda çalışmanın gerçekleştirilmesi için ilgili etik kurul izni alınmış, araştırma ve yayın etiğine uyulmuştur.

Çalışmanın amacı doğrultusunda yapılan analizler sonucunda geliştirilen Engelli Bakımına Yönelik Tutum Ölçeği'nin (EBYTÖ), dört faktörlü bir yapı sergilediği görülmüştür. Ölçek faktörleri altında yer alan ifadeler incelenmiş ve bu faktörlerin isimlendirilmesi yapılmıştır. Birinci faktör altında bulunan altı madde incelenmiş ve bu altı maddenin bakıcı personelin yaptığı iş olan engelli bakımıyla ilgili duygu, düşünce ve inanışlarını temsil ettiği görüldüğünden bu faktöre “işe bakış” ismi verilmiştir. İşe bakış faktörü altında “Çalıştığım kurumdaki engellileri gelecek yaşamlarına hazırlamak benim işimin bir parçasıdır”, “Çalıştığım kurumdaki

engellilerin, onlar için yaptıklarını takdir etmeleri beni motive eder” ve “Çalıştığım kurumdaki engellileri mutlu görmek beni işimde motive eder” gibi maddeler yer almaktadır. Bu faktörden bakıcı personelin alabileceği en düşük ve en yüksek puan aralığı 6-30’dur. Bu faktörden alınan puanlar arttıkça bakıcı personelin engelli bakım işine yönelik tutumlarının olumlu olduğu söylenebilir. İkinci faktör altında yer alan üç madde incelenmiş ve bakıcı personelin engelli bireylerin engellerinden dolayı yaşadığı zorlukları temsil ettiğinden bu faktör “engelli kaynaklı zorluklar” olarak adlandırılmıştır. Bu faktör altında bulunan maddelere örnek olarak “*Çalıştığım kurumdaki engellilerin fevri tepkileri işimi zorlaştırır*” ve “*Çalıştığım kurumdaki engellilerin üzüldüğünü görmek işimi zorlaştırır*” maddeleri verilebilir. Bu faktörden bakıcı personelin elde edebileceği en düşük ve en yüksek puan aralığı 3-15 arasında değişmektedir. Bu faktörden alınan puanlar arttıkça bakıcı personelin engelli bakım işinde engelli bireyden kaynaklı zorlukları daha fazla hissettiği ifade edilebilir. Üçüncü faktör altında bulunan toplam üç madde “profesyonel yetersizlik kaynaklı zorluklar” faktörünü oluşturmuştur. Bu faktör bakıcı personelin mesleki yeterlilik düzeyine bağlı olarak yaşadığı zorlanmaları ifade etmektedir. Bu faktöre yüklenen maddelere örnek olarak “*Çalıştığım kurumdaki engellileri anlamakta zorlanırım*” ve “*Çalıştığım kurumdaki engellilerin seviyelerine göre davranmakta zorlanırım*” ifadeleri gösterilebilir. Bu faktörden bakıcı personelin alabileceği en düşük ve en yüksek puan aralığı 3-15’tir. Bu faktörden alınan puanlar arttıkça bakıcı personelin engelli bakım işinde kendi profesyonel yetersizliğinden kaynaklı zorlukları daha fazla hissettiği söylenebilir. Dördüncü faktör olarak isimlendirilen ve altı maddeden oluşan “işin duygusal boyutu” ise bakıcı personelin yaptığı iş olan engelli bakımıyla ilgili duygularını ifade eder. Bu faktör altında yüklenen maddelere örnek olarak “*Çalıştığım kurumdaki engellilerin sevgisini hissetmek beni mutlu eder*”, “*Çalıştığım engellilerle güçlü bağlar kurduğumu hissederim*” ve “*Çalıştığım kurumdaki engellilere zarar gelmesini önlemek ve güvenliğini sağlamak benim işimin önemli bir parçasıdır*” ifadeleri verilebilir. Bu faktörden bakıcı personelin alabileceği en düşük ve en yüksek puan aralığı 6-30 arasında değişmektedir. Bu faktörden elde edilen puanlar yükseldikçe bakıcı personelin engelli bakım işine yönelik duygularının olumlu olduğu değerlendirilebilir. Toplam dört faktörlü ölçeğin açıklanan varyansının anlamlı düzeyde olduğu saptanmıştır.

Yapılan analizler EBYTÖ’nün toplam iç güvenilirlik katsayısının ve ölçeğin faktörlerine ilişkin iç güvenilirlik katsayılarının kabul edilebilir olduğunu

göstermiştir. Böylece ölçeğin güvenilir olduğunu da göstermektedir.

EBYTÖ'nün faktörlerinin kendi aralarındaki ilişkileri de incelenmiştir. İşe bakış faktörü ile profesyonel yetersizlik kaynaklı zorluklar faktörü arasında negatif yönde, düşük düzeyde ve anlamlı bir ilişki olduğu saptanmıştır. Bu bulgu bakıcı personelin profesyonel zorluk yaşadıkça işe bakışının daha olumsuz olacağına işaret etmektedir. İşe bakış faktörü ile işin duygusal boyutu arasında pozitif yönde, orta düzeyde ve anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Bu bulgudan yola çıkarak bakıcı personelin işe karşı hissettiği duygularının olumlu olmasının işle ilgili bakış açılarına da olumlu olarak yansıdığı değerlendirilmektedir. Buna ek olarak bu ilişkinin orta düzeyde saptanması işin duygusal boyutunun önemine vurgu yapmaktadır. Profesyonel yetersizlik kaynaklı zorluklar faktörü ile engelli kaynaklı zorluklar faktörü arasında pozitif yönde, düşük düzeyde ve anlamlı bir ilişkinin olduğu saptanmıştır. Söz konusu bulgu bakıcı personel profesyonel olarak kendini yetersiz hissettiğinde engelli temelli zorlukları daha şiddetli hissettiği söylenebilir (ya da bunun aksi). Profesyonel yetersizlik kaynaklı zorluklar faktörü ile işin duygusal boyutu arasında negatif yönde, zayıf ve anlamlı bir ilişkinin olduğu saptanmıştır. Bu bulguyla bakıcı personelin engelli bakım işinde hissettiği profesyonel zorluklar seviyesi düştükçe işe karşı olumsuz hislerinin azalabileceği ifade edilebilir.

Araştırmalar insana birebir hizmet sunan sektörlerde çalışan doktorlar, hemşireler, akademisyenler, sosyal hizmet çalışanları, psikoterapistler ve psikologlar gibi meslek gruplarında tükenmişliğin yüksek olduğunu raporlamaktadır (Basım ve Şeşen 2005; Bilgin ve vd., 2011; Budak ve Sürgevil, 2005; Ergin, 1992, s. 148; Tabaj vd., 2015, s. 115). Bu nedenle EBYTÖ'nün ölçüt bağıntılı geçerliliğini incelemek için Maslach Tükenmişlik Ölçeği'nin (MTÖ) faktörleri ile EBYTÖ'nün faktörleri arasındaki ilişkilere bakılmıştır. Analiz sonuçlarına göre; EBYTÖ'nün işe bakış faktörünün MTÖ'nün duygusal tükenme ve duyarsızlaşma faktörleriyle negatif yönde ve zayıf ilişkisinin olduğu; kişisel başarı faktörüyle pozitif yönde ve orta düzeyde ilişkisinin olduğu gözlenmiştir. Bu bulgudan yola çıkarak bakıcı personelin duygusal tükenme ve duyarsızlaşma seviyeleri arttıkça işe bakışlarının daha olumsuz olacağı; kişisel başarı puanlarının artmasıyla da işe bakışın olumlu bir biçimde artacağı değerlendirilmektedir.

EBYTÖ'nün engelli kaynaklı zorluklar faktörü ile MTÖ'nün kişisel başarı faktörü hariç duygusal tükenme ve duyarsızlaşma faktörleriyle pozitif yönde ve zayıf bir ilişki saptanmıştır. Kişisel başarı, bir bireyin diğer bireylere hizmet verirken kendini yeterli ve başarılı hissetmesine karşılık gelmektedir. Duygusal tükenme ve duyarsızlaşma faktörlerinden alınan düşük puanlar düşük derecede tükenmişliği ifade etmektedir. Kişisel başarı boyutundan düşük puan alınması tükenmişliğin yüksek derecede olduğuna işaret etmektedir (Maslach ve Jackson, 1981). Engelli kaynaklı zorluklar faktörü ile kişisel başarı faktörü arasında herhangi bir anlamlı ilişki saptanmamıştır. Bu bulgu ışığında bakıcı personelin işinde başarılı ya da başarısız olmasını engelliden kaynaklanan zorluklara atfetmediği değerlendirilmiştir.

EBYTÖ'nün profesyonel yetersizlik kaynaklı zorluklar faktörü ile MTÖ'nün duygusal tükenme ve duyarsızlaşma faktörleriyle pozitif yönde zayıf bir ilişkinin olduğu görülmüştür. Buradan hareketle bakıcı personelin mesleki yetersizlikleri daha fazla hissettikçe duygusal tükenme ve duyarsızlaşmalarının arttığı ancak, kişisel başarıları ile ilişkili olmadığı sonucu çıkarılabilir.

Son olarak EBYTÖ'nün işin duygusal boyutu isimli faktörü ile MTÖ'nün duyarsızlaşma ve duygusal tükenme faktörleriyle negatif yönde ve zayıf bir ilişkisinin olduğu görülürken; MTÖ'nün kişisel başarı faktörü ile pozitif yönde ve orta düzeyde bir ilişkisinin olduğu görülmektedir. Duygusal tükenme, çalışanın yorgunluğunun artışı ve duygusal olarak yıpranmış hissetmesi şeklinde tanımlanmaktadır (Ergin, 1992). Duygusal tükenme, bireyin duygusal kaynaklarının azalmasına yol açabilmektedir. Duygusal olarak tükenen çalışanlar işlerine odaklanamadığını ve işe uyum sağlamakta sorunlar yaşadığını hissedebilirler. Halbesleben ve Buckley, (2004) çalışanların daha önceden işlerine ayırdıkları enerjinin tükeneceğini ve bunun sonucunda çalışanların işlerini yerine getirecek içsel kaynaklarının da giderek azalacağını belirtmektedir. Duyarsızlaşma ise bireylere yönelik olumsuz veya uygun olmayan tutum, sinirlilik, motivasyon kaybı ve insanlardan izole etme olarak belirtilmektedir (Maslach, vd., 2008, s. 89). Duyarsızlaşma, duygusal tükenmişlik sonucunda ortaya çıkmaktadır. Duyarsızlaşma yaşayan çalışanlar kendilerini işlerinden soyutlayabilir, işlerine, performanslarına ve örgütteki diğer çalışanlara yönelik kayıtsız ve alaycı bir tutuma sahip olabilir (Halbesleben ve Buckley, 2004). Bu bulgulardan yola çıkarak bakıcı personelin işe yönelik duygularının

olumlu olmasıyla duyarsızlaşma ve duygusal tükenmelerinin azaldığı, işle ilgili kişisel başarı hissini arttırdığı söylenebilir.

Bu araştırmanın birtakım sınırlılıkları bulunmaktadır. Engelli bireylere karşı tutumların incelendiği çalışmalar tutumların beklendik şekilde olumlu olmadığını göstermektedir (Mamatoğlu & Tasa, 2018). Cinsiyet bağlamında ise kadınların tutumları erkeklerin tutumlarına kıyasla daha olumlu bulunmuştur (Çakırer Çalbayram, vd., 2018: 36; Dyson, 2005). Bu çalışmada ise engelli bireylere ilişkin tutumların olumlu olduğu saptanmıştır. Bunun nedeni araştırmanın katılımcılarının çoğunluğunun kadın çalışanlar olmasıyla açıklanabilir. Bir başka ifadeyle bu çalışmada katılımcıların büyük bir çoğunluğunun kadın olması cinsiyet farklılıklarının saptanmasında sınırlayıcı olmuştur. Bu sebeple, daha fazla erkek çalışanın dahil edilmesiyle yapılacak çalışmalar cinsiyetler arasındaki farka odaklanabilir. Ayrıca, bu çalışmada özel ve devlet kurumlarında çalışanlar arasında ve engelli tanıdığı bulunan-bulunmayan çalışanlar arasında kıyaslama yapılmıştır. Engelli bakımına yönelik tutum kapsamında devlet kurumlarında görev yapan bakıcı personelin engelli bakımına dair tutumlarının özel kurumlarda çalışanlara göre olumlu olduğu saptanmıştır. Algılanan adalet, çalışanın örgüt içinde kendisine ne seviyede adaletli davranıldığını kıyaslamasına ve bunun neticesinde tutum oluşturmaya yol açmaktadır (Greenberg, 1990). Bölüşümsel adalet, algılanan adalet kavramının boyutlarından biridir ve işe yapılan katkılar ve karşılık olarak elde edilen kazanımların diğer çalışanları ile kıyaslanmasıyla ortaya çıkar (Andersson-Stråberg vd., 2007; Greenberg, 1990). Özel kurumlarda görevli bakıcı personelin, devlet kurumlarındakilere göre daha olumsuz bir tutuma sahip olması bu kavram bağlamında incelenebilir. Bu bağlamda gözlemlenen farkın nedeni, her iki kurumda yapılan işin niteliği aynı olmasına rağmen, bazı etkenlerin farklı olması olarak değerlendirilmiştir. Bu etkenler arasında alınan ücret, bakılan engelli sayısı ve çalışma koşulları bulunmaktadır. Bakıcı personel, bu etkenler arasındaki farklılıkları karşılaştırmakta ve bu durum sonucunda olumsuz tutumun ortaya çıktığı düşünülmektedir. Ancak, konuya yönelik derinlemesine araştırmalar yapılması gerekmektedir. Engelli tanıdığı olan ile engelli tanıdığı olmayan bakıcı personel arasında engelli bakımına yönelik tutum açısından anlamlı bir fark saptanmamıştır. Bu sonuç üniversite öğrencilerinin engelli bireylere dair tutumlarını araştıran çalışmalarla da desteklenmiştir (Çakırer Çalbayram, vd., 2018; Şahin ve Bekir, 2016). Bu çalışmada diğer demografik özellikler kapsamında kıyaslamalar incelenmemiştir. Bu

nedenle, bu çalışmaların gerçekleştirilmesi, çeşitli demografik özellikleri olan bakıcı personelin konuya yönelik tutumlarının ortaya konulması bakımından yararlı olacaktır. Son olarak, bu çalışma ile Türkiye’de altı ildeki engelli bakım merkezinde görev yapan bakıcı personelin engelli bakımına ilişkin tutumları incelenmiştir. Bu nedenle bu araştırmanın Türkiye genelinde daha fazla katılımcıyla yapılmasıyla geliştirilen ölçeğin doğrulayıcı faktör analiziyle doğrulanmasına katkı sağlayacağı ve söz konusu bulguların genellenebilirliği konusunda alanyazına fayda sağlayacağı düşünülmektedir.

Engelli bireylerin refahı ve üstün yararı doğrultusunda ilgili bakanlığın geliştireceği sosyal politikalara da bu çalışmanın katkı sunacağı düşünülmektedir. Bu araştırma kapsamında bakım işinin daha çok kadınlar tarafından benimsenmiş olduğu, kurumlarda erkek çalışanların azınlık durumunda olduğu ve bu nedenle de erkek ve kadın çalışan arasında herhangi bir kıyaslamanın yapılamadığı saptanmıştır. Buradan hareketle erkek personelin bakım iş gücüne katılımının artırılması amacıyla bakım mesleğine yönelik kampanyaların yürütülmesine ve erkek bakım personeli için teşvik edici politikaların geliştirilmesine ihtiyaç olduğu söylenebilir. Özel ve devlet kurum çalışanları arasında yapılan kıyaslamada devlet kurumunda çalışan bakıcı personelin engelliye yönelik tutumlarının özelde çalışanlara kıyasla daha olumlu olduğu saptanmıştır. Bu nedenle engelli bireylere hizmet veren özel kurum çalışanlarının ücret, bakılan engelli sayısı gibi koşullarının hizmet kalite standartlarınca yeniden belirlenmesinin özel kurum çalışanlarının engelliye yönelik olumlu tutumlarının artırılmasına yardımcı olabileceği gibi dolaylı olarak engelli bireylerin refahının yükseltilmesinde de etkili olacağı öngörülmektedir. Öte yandan bakıcı personele yönelik tutum gelişimini destekleyen eğitim politikalarının geliştirilmesinin engelliye yönelik olumlu tutumlarının artırılmasına katkı sağlayacağı değerlendirilmektedir. Ayrıca bu çalışmada bakıcı personelin kendisinde hissettiği profesyonel yetersizlik hissinin hem engelliden kaynaklı zorluk algısı hem de tükenmişlik boyutları (duygusal tükenme ve duyarsızlaşma) arasında pozitif yönde ilişkisinin olduğu tespit edilmiştir. Bu nedenle bakıcı personele yönelik sürekli mesleki gelişim programlarının güçlendirilmesine yönelik politikaların belirlenmesiyle bakıcı personelin profesyonel yetersizlik kaynaklı zorluklarının azaltılabileceği düşünülmektedir. Bu mesleki gelişim programlarında engelli bireylerden kaynaklı davranışsal zorluklarla baş etme, engelli bireylerle etkili iletişim ve kriz yönetimi konularında farkındalık ve

beceri kazandırma eğitimlerinin yaygınlaştırılmasına ihtiyaç duyulduğu söylenebilir. Son olarak bakıcı personelin tükenmişliği bir risk faktörü olarak ele alınmalı ve tükenmişliği önleyici hizmetler planlanmalıdır. Bu nedenle tükenmişlik boyutlarından duygusal tükenme ve duyarsızlaşmanın azaltılabilmesi için bakıcı personele yönelik psikososyal destek politikalarının geliştirilmesinin önemli olduğu söylenebilir.

Kaynakça

AB Komisyonu. (2010). *Avrupa özürllüler stratejisi 2010-2020*. Avrupa Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı AB Koordinasyon Daire Başkanlığı Bülteni.

Abolfotouh, M. A., Almutairi, A. F., Almutairi, Z., Salam, M., Alhashem, A., Adlan, A. A., & Modayfer, O. (2019). Attitudes toward mental illness, mentally ill persons, and help-seeking among the Saudi public and sociodemographic correlates. *Psychology research and behavior management*, 12, 45-54. <https://doi.org/10.2147/PRBM.S191676>

Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı (2011). *İşgücü piyasasının özürllüler açısından analizi*. <https://ekutuphane.aile.gov.tr/kategoriler/rapor/?page=3&pageSize=10> sayfasından erişilmiştir. Erişim Tarihi: 01.04.2024

Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı (2013). *Türkiye'de engellilik ve kalkınma: Son 10 yılın raporu*. <https://ekutuphane.aile.gov.tr/kategoriler/rapor/> sayfasından erişilmiştir. Erişim Tarihi: 01.04.2024.

Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (2023). *Engelli bireyler için bilgilendirme rehberi*. https://www.aile.gov.tr/media/131394/engelli_bireyler_icin_bilgilendirme_rehberi.pdf sayfasından erişilmiştir. Erişim Tarihi: 01.04.2024.

Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (2023). *Engelli ve yaşlı istatistik bülteni*. https://aile.gov.tr/media/135432/eyhgm_istatistik_bulteni_nisan_23.pdf sayfasından erişilmiştir. Erişim Tarihi: 01.04.2024

Akardere, S. (2005). *İşverenlerin engelli çalışanlara yönelik tutumları* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Akbulut, S. (2012). Gerçekten eşit miyiz? acı(ma), zayıf gör(me) ve yok say(ma) ekseninde engelli ayrımcılığı. İçinde K. Çayır, & M. A. Ceyhan (Ed). *Ayrımcılık çok boyutlu yaklaşımlar* (s. 149-162). İstanbul: İstanbul

Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Andersson-Stråberg, T., Sverke, M., & Hellgren, J. (2007). Perceptions of justice in connection with individualized pay setting. *Economic and Industrial Democracy*, 28(3), 431-464.

Anspach, R. (1979). From stigma to identity politics: Political activism among the physically disabled and former mental patients. *Social Science & Medicine*, 13(1), 765-773.

Armstrong, M., Morris, C., Abraham, C., & Tarrant, M. (2017). Interventions utilising contact with people with disabilities to improve children's attitudes towards disability: A systematic review and meta-analysis. *Disability and health journal*, 10(1), 11-22. <https://doi.org/10.1016/j.dhjo.2016.10.003>

Badu, E., Opoku, M. P., & Appiah, S. C. (2016). Attitudes of health service providers: The perspective of people with disabilities in the Kumasi Metropolis of Ghana. *Afr J Disabil*, 5(1), 1-8.

Banks, J., Grotti, R., Fahey, É., & Watson, D. (2018). *Disability and discrimination in Ireland: evidence from the QNHS Equality Modules 2004, 2010, 2014*. Irish Human Rights and Equality Commission: Economic and Social Research Institute.

Basım, H. N. & Şeşen, H. (2005). Çalışma Yaşamında Tükenmişlik: Sosyal Hizmet Uzmanları ile Hemşireler Üzerine Karşılaştırmalı Bir Çalışma. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 16(2), 57-69.

Berven, N., & Driscoll, J. (1981). The effects of past psychiatric disability on employer evaluation of a job applicant. *Journal of Applied Rehabilitation Counseling*, 12, 50-55.

Bilgin, R., Emhan, A. & Bez, Y. (2011). Sosyal Hizmet Kurumu Çalışanlarında İş Memnuniyeti, Tükenmişlik ve Depresyon: Diyarbakır İli Alan Araştırması. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(38), 210-228.

Bos, A., Kanner, D., Muris, P., Janssen, B., & Mayer, B. (2009). Mental illness stigma and disclosure: Consequences of coming out of the closet. *Issues in Mental Health Nursing*, 30, 509-513.

Braddock, D., & Bachelder, L. (1994). *The glass ceiling and persons with disabilities*. Washington: Federal Publications, USA.

Budak, G. & Sürgevil, O. (2005). Tükenmişlik ve tükenmişliği etkileyen örgütsel faktörlerin analizine ilişkin akademik personel üzerinde bir

uygulama. *D.E.Ü.İ.B.F. Dergisi*, 20(2), 95-108.

Chan, F., Hedl, J., Parker, H., Lam, C. C., & Yu, B. (1988). Differential attitudes of Chinese students toward people with disabilities: A cross-cultural perspective. *International Journal of Social Psychiatry*, 34(4), 267-273.

Chan, F., Tarvydas, V., Blalock, K., Strauser, D., & Atkins, B. J. (2009). Unifying and elevating rehabilitation counseling through model-driven, diversity-sensitive evidence-based practice. *Rehabilitation Counseling Bulletin*, 52(2), 114–119. <https://doi.org/10.1177/0034355208323947>

Chen, R., Brodwin, M., Cardoso, E., & Chan, F. (2002). Attitudes toward people with disabilities in the social context of dating and marriage: A comparison of American, Taiwanese, and Singaporean college students. *Journal of Rehabilitation*, 68(4), 5-11.

Combs, I., & Omvig, C. (1986). Accommodation of disabled people into employment: Perceptions of employers. *Journal of Rehabilitation*, 52, 42-45.

Corrigan, P. W., River, L. P., Lundin, R. K., Wasowski, K. U., Campion, J., Mathisen, J., . . . Kubiak, M. A. (2000). Stigmatizing attributions about mental illness. *Journal of Community Psychology*, 27(2), 91-102. <https://doi.org/10.1093/oxfordjournals.schbul.a006865>

Çakırer Çalbayram, N., Aker, M. N., Akkuş, B., Durmuş, F. K., & Tutar, S. (2018). Sağlık Bilimleri Fakültesi öğrencilerinin engellilere yönelik tutumları. *Ankara Sağlık Bilimleri Dergisi*, 7(1), 30-40.

Çifci-Tekinarslan, İ. (2018). Engelli ve eğitim. *Türkiye Klinikleri J Psychol-Special Topics*, 3(1), 22-29.

Daley, A., Phipps, S., & Branscombe, N. (2018). The social complexities of disability: discrimination, belonging and life satisfaction among Canadian youth. *SSM: Population Health*, 5, 55-63. <https://doi.org/10.1016/j.ssmph.2018.05.003>

De Bruin, K. (2019). The Impact of Inclusive Education Reforms on Students with Disability: An International Comparison. *International Journal of Inclusive Education*, 23(7-8), 811–826. <https://doi.org/10.1080/13603116.2019.1623327>

Deuchert, E., Kauer, L., Liebert, H., & Wuppermann, C. (2017). Disability

discrimination in higher education: analyzing the quality of counseling services. *Education Economics*, 25(6), 543-553. <https://doi.org/10.1080/09645292.2017.1325838>

Dickson, E. (2014). Disability standards for education 2005 (Cth): Sword or shield for Australian students with disability? *International Journal of Law and Education*, 19(1), 5-19.

DİEB (2004). *2002 Türkiye Özürlüler Araştırması*, Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası.

Diğer, H., & Yıldız, A. (2021). Engelli bireylere yönelik algı ölçeği: geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 31(2), 807-822. <https://doi.org/10.18069/firatsbed.886698>

Duncan, J., Punch, R., Gauntlett, M., & Talbot-Stokes, R. (2021). School autonomy and discrimination against students with disability in Australian primary and secondary education settings: a scoping review. *International Journal of Inclusive Education*, 1-13. <https://doi.org/10.1080/13603116.2021.1978004>

Dunn, D. (2015). *The Oxford handbook of undergraduate psychology education*. Oxford University Press.

Dyson, L. L. (2005). Kindergarten children's understanding of and attitudes toward people with disabilities. *Topics in Early Childhood Special Education*, 25(2), 95-105.

Ergin, Canan. (1992). Doktor ve Hemşirelerde Tükenmişlik ve Maslach Tükenmişlik Ölçeğinin Uyarlanması. İçinde R. Bayraktar, & İ. Dağ. *VII. Ulusal Psikoloji Kongresi Bilimsel Çalışmaları* (s. 143-154). Ankara: VII. Ulusal Psikoloji Kongresi Düzenleme Kurulu ve Türk Psikoloji Derneği Yayını.

Erol-Karaca, Z. ve Nam, D. (2021). Kronik bir sosyal sorun: engellilere yönelik ayrımcılık. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(1), 167-194.

Farina, A., Gliha, D., Bourdreau, L., Ale, J., & Sherman, M. (1971). Mental illness and the impact of believing others know about it. *Journal of Abnormal Psychology*, 77, 1-5.

Greenberg, J. (1990). Organizational justice: Yesterday, today, and tomorrow. *Journal of Management*, 399-432.

Greenwood, R., & Johnson, V. A. (1987). Employer perspectives on

workers with disabilities. *Journal of Rehabilitation*, 53, 37-45.

Hackett, R., Steptoe, A., Lang, R., & Jackson, S. (2020). Disability discrimination and well-being in the United Kingdom: a prospective cohort study. *BMJ Open*, 10(3), 1-11. <https://doi.org/10.1136/bmjopen-2019-035714>

Halbesleben, J. R. B. & Buckley, R. M. (2004). Burnout in organizational life. *Journal of Management*, 30(6), 859-879.

Hendrick, D. (2010). Employment and adults with autism spectrum disorders: Challenges and strategies for success. *Journal of Vocational Rehabilitation*, 32, 125-134.

Hollenbeck, K., & Kimmel, J. (2008). Differences in the returns to education for males by disability status and age of disability onset. *Southern Economic Journal*, 74(3), 707-724. <https://doi.org/10.2307/20111992>

Hsu, T.-H., Huang, Y.-T., Liu, Y.-H., Ososkie, J., Fried, J., & Bezyak, J. (2015). Taiwanese attitudes and affective reactions toward individuals and coworkers who have intellectual disabilities. *Am J Intellect Dev Disabil*, 12(2), 110-124. <https://doi.org/10.1352/1944-7558-120.2.110>

Jeager, P. T., & Bowman, C. A. (2005). *Understanding disability inclusion, access, diversity, and civil rights*. The USA: Praeger Publishers.

Kaner, S., Öğülmüş, S., Büyükoztürk, Ş., Dökmen, Z. & Daşdemir, H. (2014). *Toplum özürüllüğü nasıl anlıyor*. Ankara: Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı.

Kanyılmaz-Polat, E. (2020). Engelli bireylerin çalışma yaşamında karşılaştıkları sorunlara yönelik nitel bir araştırma: Çanakkale örneği. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(39), 869-897.

Keith, J., Bennetto, L., & Rogge, R. (2015). The relationship between contact and attitudes: Reducing prejudice toward individuals with intellectual and developmental disabilities. *Research in Developmental Disabilities*, 47, 14-26. <https://doi.org/10.1016/j.ridd.2015.07.032>

Kösterelioğlu, İ. (2013). Engelli bireylerin eğitilmesine yönelik tutum ölçeğinin geliştirilmesi. Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi (KEFAD), 14(3), 211-226.

MacMillan, M., Tarrant, M., Abraham, C., & Morris, C. (2014). The association between children's contact with people with disabilities and

their attitudes towards disability: a systematic review. *Developmental medicine and child neurology*, 56(6), 529–546. <https://doi.org/10.1111/dmcn.12326>

Maftai, A., Holman, A. C., & Oancea-Matei, D. A. (2020). Is discrimination against disabled job candidates increased by previously acquired non-discriminatory moral credentials? *Romanian Journal of Applied Psychology*, 22(2), 33-41. <https://doi.org/10.24913/rjap.22.2.02>

Mamatoğlu, N. (2015). Türkiye’de engelli istihdamının genel görünümü: İşveren gözü ile engelli istihdamını artırma konusunda önerilen politikalar. *Alternatif Politika Dergisi*, 7(3), 524-560.

Mamatoğlu, N., Yaşın Dökmen, Z., & Yıldırım, F. (2015). İşyerinde engelliye yönelik tutumlar ölçeği. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 32(2), 179–200.

Mamatoğlu, N., & Kaya, O. (2018). Engellilik tarihinde erişilebilirlik: İlkeler ve yöntemler. *Türkiye Klinikleri*, 3(1), 53-64.

Mamatoğlu, N., & Tasa, H. (2018). Engelliye yönelik ayrımcılık ve iş yerinde engelli. *Türkiye Klinikleri*, 3(1), 1-10.

Mangili, E., Ponteri, M., Buizza, C., & Rossi, G. (2004). Attitudes toward disabilities and mental illness in work settings: A review. *Epidemiologia e Psichiatria Sociale*, 13, 29-46.

Maslach, C. & Jackson, S. E. (1981). The measurement of experienced burnout. *Journal of Occupational Behaviour*, 2, 99-113.

Maslach, C., Leiter, M. P. & Schaufeli, W. (2008). Measuring burnout. İçinde C. Cooper, & S. Cartwright. *The Oxford handbook of organizational well-being* (s. 86-108). Oxford: Oxford University Press.

Mattila, M., & Papageorgiou, A. (2017). Disability, perceived discrimination and political participation. *International Political Science Review*, 38(5), 505–519.

Miller, S. (2010). Attitudes toward individuals with disabilities: Does empathy explain the difference in scores between men and women? *Ann Behav Sci Med Educ*, 16, 3-6. <https://doi.org/10.1007/BF03355110>

Morin, D., Rivard, M., Crocker, A., Boursier, C., & Caron, J. (2013). Attitudes on intellectual disabilities. *J Intellect Disabil Res*, 57, 279-292. <https://doi.org/10.1111/jir.12008>

Moss, P., & Dyck, I. (2002). *Women, body, illness: Space and identity in the everyday lives of women with chronic illness*. Lanham, MD: Rowman & Littlefield.

Murray, C., Vos, T., Lozano, R., Naghavi, M., Flaxman, A., Michaud, C., & al., e. (2010). Disability-adjusted life years (DALYs) for 291 diseases and injuries in 21 regions, 1990-2010: A systematic analysis for the global burden of disease study. *Lancet*, 380(9859), 2197–2223. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(12\)61689-4](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(12)61689-4)

OECD. (2010). *Sickness, Disability and Work: Breaking the Barriers – A Synthesis of Findings Across OECD Countries*. OECD. <https://www.oecd.org/health/sickness-disability-and-work-breaking-the-barriers-9789264088856-en.htm> sayfasından erişilmiştir. Erişim Tarihi: 02.05.2024

Özkan, E., Yaran, M. ve Öksüz, Ç. (2020). Çalışanların engelli çalışan bireylere yönelik tutumlarının incelenmesi. *Ergoterapi ve Rehabilitasyon Dergisi*, 8(1), 63-70.

Öztürk, K. (2014). *Dezavantajlı gruplara yönelik ayrımcılık: engellilerin çalışma hayatında karşılaştıkları ayrımcılık ve çözüm önerileri*. Uzmanlık Tezi. Ankara: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Çalışma ve Sosyal Güvenlik Eğitim ve Araştırma Merkezi.

Oliver, M., & Barnes, C. (1998). *Disabled people and social policy: From exclusion to inclusion*. London and Newyork: Longman.

Paris, M. (1993). Attitudes of medical students and health-care professionals toward people with disabilities. *Arch Phys Med Rehabil*, 74(8), 818–25.

Patka, M., Keys, C. B., Henry, D. B., & McDonald, K. E. (2013). Attitudes of Pakistani community members and staff toward people with intellectual disability. *Am J Intellect Dev Disabil*, 118(1), 32–43. <https://doi.org/10.1352/1944-7558-118.1.32>

Prins, R. (2013). Sickness absence and disability: An international perspective. İçinde P. Loisel, & J. Anema. *Handbook of work disability: Prevention and management* (s. 3–14). New York: Springer.

Pritchard, E. (2020). Shortchanged: height discrimination and strategies for social change. *Disability & Society*, 35(5), 854-855. <https://doi.org/10.1080/09687599.2019.1629562>

Rimmer, J., Riley, B., Wang, E., Rauworth, A., & Jurkowski, J. (2004).

Physical activity participation among persons with disabilities: barriers and facilitators. *Am J Prev Med*, 26(5), 419–425. <https://doi.org/10.1016/j.amepre.2004.02.002>

Ross, G. (2004). Ethics, trust and expectations regarding the treatment of disabled staff within a tourism/hospitality industry context. *International Journal of Hospitality Management*, 23, 523–544.

Rohmer, O., & Louvet, E. (2018). Implicit stereotyping against people with disability. *Group Processes & Intergroup Relations*, 21(1), 127-140. <https://doi.org/10.1177/1368430216638536>

Scior, K., Addai-Davis, J., Kenyon, M., & Sheridan, J. C. (2013). Stigma, public awareness about intellectual disability and attitudes to inclusion among different ethnic groups. *Journal of Intellectual Disability Research : JIDR*, 57(11), 1014–1026. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2788.2012.01597.x>

Sideridis, G. D., & Chandler, J. P. (1996). Comparison of attitudes of teachers of physical and musical education toward inclusion of children with disabilities. *Psychological Reports*, 78(3), 768–770. <https://doi.org/10.2466/pr0.1996.78.3.768>

Smedema, S. M., Ebener, D., & Grist-Gordon, V. (2012). The impact of humorous media on attitudes toward persons with disabilities. *Disability and Rehabilitation*, 34(17), 1431-1437. <https://doi.org/10.3109/09638288.2011.645109>

Staniland, L. (2011). *Public perceptions of disabled people. Evidence from the British Social Attitudes Survey*. London: Office for Disability Issues UK.

Stone, D., & Colella, A. (1996). A model of factors affecting the treatment of disabled individuals in organizations. *The Academy of Management Review*, 21(2), 352-401. <https://doi.org/10.2307/258666>

Şahin, H. & Bekir, H. (2016). Üniversite öğrencilerinin engellilere yönelik tutumlarının belirlenmesi. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3, 767-779.

Tabaj, A., Pastirk, S., Bitenc, Č. & Masten, R.(2015). Work-related stress, burnout, compassion, and work satisfaction of professional workers in vocational rehabilitation. *Rehabilitation Counseling Bulletin*, 53(2), 113-123.

Taşcı, F. (2018). *Sosyal politikada dezavantajlı gruplar: Tarih, yaklaşım ve uygulama*. İstanbul: Kaknüs.

Thompson, S., Shakespeare, T., & Wright, M. (2008). Medical and social aspects of the life course for adults with skeletal dysplasia: A review of current knowledge. *Disability and Rehabilitation*, 1-12.

Topgöl, S. & Yıldırım, M. (2018). Engelli istihdamına ilişkin işverenlerin tutum ve algıları: Tokat örneği. *International Journal of Human Sciences*, 15(2), 855-869.

Toth, K., & Dewa, C. (2014). Employee decision-making about disclosure of a mental disorder at work. *Journal of Occupational Rehabilitation*, 24, 732-746.

TÜİK (2011). *Nüfus ve konut araştırması*. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Nufus-ve-Konut-Arastirmasi-2011-15843> sayfasından erişilmiştir. Erişim Tarihi: 01.04.2024.

UNESCO (2018). *Education and disability: analysis of data from 49 countries*. <https://uis.unesco.org/sites/default/files/documents/ip49-education-disability-2018-en.pdf> sayfasından erişilmiştir. Erişim Tarihi: 01.04.2024

Uysal, A., Albayrak, B., Koçulu, B., Kan, F., & Aydın, T. (2014). Attitudes of nursing students toward people with disabilities. *Nurse Educ Today*, 34(5), 878-884. <https://doi.org/10.1016/j.nedt.2013.09.001>

Vincent-Onabajó, G., & Malgwi, W. (2015). Attitude of physiotherapy students in Nigeria toward persons with disability. *Disabil Health J*, 8(1), 102-108.

Vornholt, K., Uitdewilligen, S., & Nijhuis, F. (2013). Factors affecting the acceptance of people with disabilities at work: a literature review. *Journal of Occupational Rehabilitation*, 23, 463-475.

Vuran, S. (2018). Bakım elemanı yetiştirme ve geliştirme II. N. Gökçek Karaca, & S. S. Topbaş (Ed.). *Bakım ihtiyacında olan engelli bireyler*. (s. 2-19). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.

Wang, Z., Xu, X., Han, Q., Chen, Y., Jiang, J., & Guo-Xin, N. (2021). Factors associated with public attitudes towards persons with disabilities: A systematic review. *BMC Public Health*, 21(1058), 1-15. <https://doi.org/10.1186/s12889-021-11139-3>

Weiner, B., Osborne, D., & Rudolph, U. (2011). An attributional analysis of reactions to poverty: The political ideology of the giver and the perceived morality of the receiver. *Personality and Social Psychology Review*, 15, 199–213. <https://doi.org/10.1177/1088868310387615>

Wendell, S. (1989). Toward a feminist theory of disability. *Hypatia*, 4, 104-124.

Wilson, M. C., & Scior, K. (2014). Attitudes towards individuals with disabilities as measured by the implicit association test: a literature review. *Research in Developmental Disabilities*, 35(2), 294–321. <https://doi.org/10.1016/j.ridd.2013.11.003>

WHO (tarihsiz). *Disability*. https://www.who.int/health-topics/disability#tab=tab_1 sayfasından erişilmiştir. Erişim Tarihi: 01.04.2024.

WHO (2011). *World report on disability*. <https://iris.who.int/handle/10665/44575> sayfasından erişilmiştir. Erişim Tarihi: 01.04.2024

Yelpaze, İ. & Türküm, A. S. (2018). Engellilere Yönelik Çok Boyutlu Tutum Ölçeğinin Türk Kültürüne uyarlanması: Geçerlik ve güvenirlik çalışması. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 8(14), 168-187. doi:10.26466/opus.377906

Yıldırım, F. & Yaşın Dökmen, Z. (2004, Mayıs). Engellilere ilişkin tutumlarla sosyal üstünlük yönelimi, adil dünya inancı ve kontrol odağı inancı arasındaki ilişkiler. İçinde 6. *Ulusal Sosyal Hizmetler Konferansı: Küreselleşme Sosyal Adalet ve Sosyal Hizmetler* (s. 180-195), Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği, Ankara.

Yıldırım, F., Dökmen, Z., Mamatoğlu, N., Özüğürlü, M. ve Karabulut, E. (2011). *İşgücü Piyasasının Özürlüler Açısından Analizi*. Ankara: TC Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, Özürlü ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü. Mattek Matbaacılık.

Yılmaz, Z. (2007). Çalışan özürlülerin iş yaşamında karşılaştıkları sorunlar ve bunları etkileyen etmenler. *Özveri*, 1(2), 193-279.

Zhang, L., & Haller, B. (2013). Consuming image: How mass media impact the identity of people with disabilities. *Communication Quarterly*, 61(3), 319–334. <https://doi.org/10.1080/01463373.2013.776988>